خوجىنىياز ھاجىمنىڭ ئىش پائالىيەتلىرى

خوجىنىياز ھاجى ئۈچ ئەۋلاد قۇملۇقتا ئۆتكەن قۇل دورغىسى ئىمىنىياز ئائىلىسىدە 1889ـ يىلى دۇنياغا كەلگەن .

ئۇ ئائىلە تەربىيىسىنى ئالغاندىن كېيىن دادىسى ئىمىنىياز دورغا خوجىنىيازنى قۇللاردىن يىراق تۇتۇش ئۈچۈن ، قۇمۇلغا ئەۋەتىپ ، قۇمۇل شەھىرىدىكى خانلىق مەدرىسكە ئوقۇشقا بېرىدۇ ، (خوجىنىياز بۇ مەدرىستە شاھ مەخسۇتنىڭ نەۋرىسى بېشىر شاھزادە بىلەن بىرگە ئوقۇيدۇ .) خوجىنىياز كىچىكىدىن كەم سۆز ، تېز ئاچچىقى كېلىدىغان ، زېرەك ، ئۇچرىغان ھادىسە ، ۋەقەلەرنى تېز تەھلىل قىلىپ ئۆلگۈرەلەيدىغان ، ئۆتكۈر ، قاۋۇل ھەم يۈرەكلىك بولۇپ يېتىلىدۇ . ئۇ مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدا ئۇستازىدىن كۆپ سوئال سورايتتى .

ۋاڭلىق بەلگىلىمىلەر ، قۇللار باللىرىنى 18 ياشقا كىرگەندە ۋاڭغا تىزىمغا ئالدۇرۇشى كېرەك ئىدى . شۇنىڭدىن كېيىن تىزىمغا ئېلىنغان قۇلغا بېقىش ئۈچۈن چارۋا ، تېرىش ئۈچۈن يەر بېرىلەتتى . ئىمىنىياز دورغا ئوغلىنىڭ قۇللار تىزىملىكىگە كىرىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ ئۇنى 17 يېشىدىلا ساۋراخۇن دېگەن قۇلنىڭ قىزىغا ئۆيلەپ ئۆينى ئايرىپ بېرىدۇ ، 1907 ـ يىلى 1 ـ ئايدا ئىمىنىياز ئاخۇن ئائىلىسىگە شىڭشىشىيادىكى ھۆكۈمەت چېرىكلىرىگە ئوتۇن ، سامان ئاپىرىپ بېرىش ئالۋىڭى كېلىدۇ ، ئىمىنىياز ئاخۇن شۇ ئالۋانغا ئوغلى خوجىنىيازنى ئەۋەتىدۇ .

خوجىنىياز سەيسىنى تۇگىتىپ قايتىش يولىدا جۇدۇن بولۇپ قالىدۇ . سەيسچىلەر يولدىن ئېزىپ قېلىپ ، نۇرغۇن ئادەم ۋە ئات ، ئېشەكلەر ئۆلۈپ كېتىدۇ . بۇ ئالۋانغا مەسئۇل بولغان ئوردا بېگى ئىسھاق بىلەن خوجىنىياز قاتارلىق ئۈچ كىشى ھايات قالىدۇ . بۇلار ئاچچىقسۇ دېگەن يەردىكى چازىغا كەلگەندە ، گەنسۇ تەرەپتىن ھارۋىدا كېلىۋاتقان ھارۋىكەش بىلەن 20 نەپەر چېرىكنىڭ توڭلاپ ئۆلگەنلىكىنى كۆرۈدۇ . بۇ چازىدا تۇرغان چېرىك ئەمەلدارلار بۇ ئۆلۈكلەرنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ : « يۇقىرىدىن ئۇقتۇرۇش كەلدى ، بۇلارنىڭ يېنىدا ئىككى جىڭ ئەپيۇن ، 50 سەر تەڭگە بار ئىكەن ، لېكىن بىز ئۇلارنىڭ يېنىنى تەكشۈرسەك يوق تۇردۇ . بۇنى سىلەر ئوغرىلاپ كېتىپسىلەر » دەپ

خوجىنىياز باشلىق ئۈچ كىشىنى تەكشۈردۇ . نەتىجىدە خوجىنىيازنىڭ يېنىدىن دادىسى يول خىراجىتى ئۈچۈن بەرگەن بىر سەر تەڭگە پۇل چىقىدۇ . چېرىكلەر بۇنى كۆرۈپ ، باشقىلارنى قويىۋېتىپ ، خوجىنىيازنى تۇتۇپ قېلىپ قالغان پۇللارنى تاپشۇرۇشقا قىستايدۇ ھەمدە بىر ئاي ئېغىر ئەمگەككە سالىدۇ . بىر كۈنى قۇمۇل تەرەپتىن كېلىپ بۇ چارىغا چۈشكەن ھارۋىكەشلەر قۇمۇلدا «تورپاقلار قوزغىلىڭى» بولغانلىقىنى ، بۇ قوزغىلاڭنىڭ كۈندىن ـ كۈنگە كۈچىيىپ ، شەھەرگە ھۇجۇم قىلىش ئالدىدا تۇرغانلىقىنى ئېيتىشىدۇ .

خوجىنىياز بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، شۇ كېچىسى ھارۋىكەشلەرنىڭ بىر ئېتىنى ئېلىپ تاغ ئىچى ـ ئوغرى يولى بىلەن قېچىپ ئۆز يۇرتىغا بارماي ، قوراي يېزىسىغا كېلىدۇ .

خوجىنىياز قوراي يېزىسىغا بارغاندا ، قورايدىكى 300 دىن ئارتۇق كىشى توپلىشىپ قۇمۇل شەھىرىگە ـ ۋاڭ ئوردىسىغا ھۇجۇم قىلىشقا تەييارلىنىۋاتقانىدى ، خوجىنىياز ھاجى بۇ قوزغىلاڭغا ئىشتىراك قىلىدۇ .

خوجىنىياز ھاجىنىڭ ياش ، قابىللىقى ، ئەقىل ـ پاراستى ۋە تارتقان ئازاب ـ ئوقۇبەتلىرى ، جۈملىدىن قوزغىلاڭ قىلىش ئىرادىسىنىڭ مۇستەھكەملىكىنى كۆرگەن قوزغىلاڭچىلار خوجىنىيازنى قوشۇنغا ئالىدۇ . ئۇنىڭغا ھۆرمەت قىلىدۇ ، ئۇنى قوزغىلاڭنىڭ مۇھىم ئادەتلىرى قاتارىغا قويىدۇ.

قوزغىلاڭچىلار ۋاڭ ئوردىسىنىڭ ئىشىكىنى تاش ـ كېسەك بىلەن تاقايدۇ . بىراق كۈتۈلمىگەندە ئۇلار ئوردا ئەسكەرلىرىنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچراپ مەغلۇپ بولۇپ قوزغىلاڭ باستۇرۇلىدۇ . شاھ مەخسۇت ۋاڭ قوزغىلاڭچىلار ئەھۋالىنى تەكشۈرگەندىن كېيىن ، خوجىنىيازنىڭ بۇ قوزغىلاڭنىڭ مۇھىم ئادىمى ئىكەنلىكىنى بىلىپ ، ئۇنى ئىزلەيدۇ . خوجىنىيازنى تۇتالماي ئامالسىز قالغان ئۇنىڭ دادىسى ئىمىننىياز دورغىنى زىندانغا تاشلايدۇ . خوجىنىيازنى تۇتۇش توغرىسىدا مۇنداق ئېلان چىقىرىدۇ.

« خوجىنىيازنى شارلا تېغى ـ تاراتۇ تېغىدىن ئىمىننىياز قۇلنىڭ ئوغلى . ئۇ شىڭشىڭشىيا يولى ئاچچىقسۇ چارىسىدىن ھۆكۈمەتنىڭ 50 سەر تەڭگە ، ئىككى جىڭ ئەپيۇن ، بىر ئات ۋە بىر جۇۋا .... قاتارلىق نەرسىلەرنى ئوغرىلاپ ، قورايدىن

چىققان تورپاقلار قوزغىلىڭغا قاتناشقان . ئۇ پاكار بوي ، يۇمىلاق يۈز ، دۈگىلەك كۆز ، قارا قاش ئادەم ، ئۇنى كۆردۈم دېگۈچىلەرگە ئۈچ يامبۇ ياكى ئۈچ ئات . تۇتۇپ بەرگەن كىشىگە 12 يامبۇ ياكى 12 ئات ئىنئام بېرىلىدۇ ... » ئېلان چىقىرىلغاندىن كېيىن خوجىنىيازنى ئىزدىگۈچىلەر كۆپىيىشكە باشلايدۇ . خوجىنىيازنى ئانىسىنىڭ ياردىمى بىلەن يوشۇرۇن تورپانغا بېرىپ ، ئىسھاق دېگەن نام بىلەن ئاستانە مەدرىسىدە بىر يىل مەخسۇت مۇھتى ، مەھمۇت مۇھتىلار بىلەن بىللە ئوقۇيدۇ .

شاھ مەخسۇت ۋاڭنىڭ خوجىنىيازنى تۇتۇش ھەرىكىتى تورپانغىمۇ يېتىپ كېلىدۇ . بۇ يەردىمۇ ئۇنىڭغا ئاراملىق بولمايدۇ . ئاخىرى ئانىسى ئۇنى ھەجگە باردىغانلارغا قوشۇپ ، ھەرەمگە يولغا سالىدۇ .

ئۇ ھەج قىلىپ بولۇپ ، قايتىپ كېلىشكە پۇلى بولمىغاچقا ، شۇ جايدىكى بىر باينىڭ خورمىزارلىقىدا 3 يىل ئىشلەپ يول خىراجىتى ھازىرلاپ ئاندىن ۋەتەنگە قايتىپ كېلىدۇ . 1912 ـ يىلىنىڭ بېشىدا ئۆز يۇرتىغا قايتىپ كېلىدۇ .

*　　　*　　　*　　　*

1912 ـ يىلى ، قۇمۇل ۋاڭى شاھ مەخسۇت ئۆزى ئۈچۈن خەتەرلىك دەپ ھېسابلىغان ئادەملەرنى ئەسكەرلىككە ئېلىپ ئۈرۈمچىگە يولغا سالىدۇ . بۇ ئەسكەرلەر ئىچىدە تۆمۈر خەلىپىمۇ بولۇپ ، ئۇ يولدا ئەسكەرلەرگە باشچىلىق قىلىپ ، قوزغىلاڭ كۆتۈرىدۇ . ئۇ قوشۇننى باشلاپ كېلىپ ، قورالىنىڭ ئۈچىنى قۇمۇل ۋاڭى شاھ مەخسۇتقا قارىتىدۇ . ئازاب چەككەن قۇمۇل خەلقى بۇ قوزغىلاڭغا ئاكتىپ قاتنىشىدۇ . بۇ ۋاقىت خوجىنىياز ھاجىنىڭ يۇرتىغا قايتىپ كەلگەن ۋاقتى بولۇپ ، خوجىنىياز ھاجى بۇ قوزغىلاڭغا پىدائىي بولىدۇ ھەم بىر قانچە قېتىملىق جەڭدە جاسارەت بىلەن ئۇرۇش قىلىپ ، كۆزگە كۆرۈنىدۇ ـ دە ، تۆمۈر خەلىپە قوشۇندىكى باتۇرلار سېپىگە قوشۇلىدۇ ، خوجىنىياز ھاجى بىر تەرەپتىن ئۇرۇشقا قاتناشسا ، بىر تەرەپتىن تۆمۈر خەلىپىگە مەسلىھەتچى بولىدۇ . تۆمۈر خەلىپە قوزغىلىڭى « سۈلھ » بىلەن تىنجىتىلغاندا خوجىنىياز ھاجى ئۆز

يۈرتىغا قايتىپ ، مىلتىق ئۈچىنى دۈشمەنگە قارىتىدۇ . 1913 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى تۆمۈر خەلىپە ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن ، قۇمۇل ۋاڭى تۆمۈر خەلىپىنىڭ قالدۇق قىسىملىرىنى يوقۇتۇشقا قوشۇن ئەۋەتىدۇ .

خوجىنىياز ھاجى تاغدىكى قوشۇنلارغا يېتەكچىلىك قىلىپ ، بىر مەزگىل ئۇرۇشنى داۋاملاشتۇرىدۇ . قورال ـ ياراغنىڭ ناچار بولىشى ، سان جەھەتتىن ئاز بولۇشتەك سەۋەبلەر تۈپەيلى ، خوجىنىياز ھاجى قوشۇنلارنى تارقىتىۋېتىپ ئۆزىلا يەككە قالىدۇ .

شاھ مەخسۇت ۋاڭ بارلىق چارە تەدبىرلەرنى ئىشقا سېلىپ ، خوجىنىياز ھاجىنى تۇتۇشقا كىرىشىدۇ .

*   *   *   *

1913-يىلى 9 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى تۆمۈر خەلىپە ئۆلتۈرۈلدى . بۇنىڭدىن خۇشاللىقى ئىچ ئىچىگە سىغماي قالغان شاھ مەخسۇت ۋاڭ قالغان قوزغىلاڭچىلارنى بېسىقتۇرۇش ئۈچۈن 12 تاغ ، بەش شەھەرگە لەشكەر چىقىرىپ ، تىنتىنتىش ئېلىپ بېرىپ قوزغىلاڭ ئىشتىراكچىلىرىنى بېسىقتۇرۇشقا كىرىشتى . پۈتۈن قۇمۇل زېمىنىدا خوجىنىياز ھاجىنىڭ دەسسەشكە ئايىغى ئەمەس ، بەلكى تىنىقى چىققۇدەكمۇ بوشلۇق قالمىدى .

خوجىنىياز ھاجىم باركۆل ئارقىلىق ئالتايغا بېرىپ تاشقى موڭغۇلىيىگە بېرىشنى پىلانلىدى ـ دە ، باركۆلگە بېرىش بىلەنلا ئىسمىنى يەنە ئىسھاق دەپ ئاتاپ ، ئالتاي چېگىگىلىدە ئاكام بار ، شۇنى ئىزلەيمەن ، دەپ يۈردى .

خوجىنىياز ھاجىم ئالتايغا قاراپ يولغا چىققاندىن كېيىن ، يولدا قامزا دېگەن بىر قازاق يىگىتى بىلەن ئۇچرىشىپ ، ئۇنىڭغا ھەمراھ بولدى ، (قامزا ئەسلىدە باركۆل ، ئالتاي ئارىلىقىدا ئوغرىلىق ، بۇلاڭچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان داڭدار ئوغرى ئىدى) . يول ئۈستىدىكى بىر قونالغۇدا ، قامزا خوجىنىياز ھاجىم ئۇخلاپ قالغان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئۇنىڭ ياخشى ئېتىنى ئوغرىلاپ ، ئۆزىنىڭ توكۇر بايتىلىنى تاشلاپ كېتىدۇ . خوجىنىياز ھاجىم ئامالسىز قېلىپ

ئالىپ ئوكوردايىنىڭ ئاۋۇلىدا بىر يىل قوي باقىدۇ . ياڭ زىڭشىن بىلەن شاھ مەخسۇت ۋاڭ ئۆز كىلىشىمى بويىچە ، خوجىنىياز ھاجىنى تۇتۇش قارارىنى ئۆزگەرتمەيدۇ . ھەممە يەرگە تەك ئىلان تارقىتىدۇ . تاغلىقلار ئالىپ ئوكوردايىنىڭ مالچىسى ئىسھاقتىنمۇ گۇمانلىنىدۇ ھەتتا توت قازاق يىگىتى ھاجىمنى تۇتقىلى كىلىدۇ . خوجىنىياز ھاجىم بۇلارنىڭ ھەرىكتىنى سىزىپ قىلىپ ئالىپ ئوكوردايىنىڭ بىر ئىتىنى مىنىپ ، ئۇ جايدىن كىتىپ قالىدۇ . بەختكە قارشى ئات ئۆلۈپ پىيادە قالىدۇ . ئۇ بىر قانچە كۈن جاپالىق يول يۈرۈپ چۆچەككە كىلىدۇ .

خوجىنىياز ھاجىم چۆچەكتە بولغان مەزگىلدە ئىسمىنى قامزا ، دەپ ئاتايدۇ . چۈنكى بۇ چاغدا خوجىنىياز ھاجىم كىيىم ـ كىچەك ، گەپ ـ سۆز جەھەتتە قازاقلىشىپ بولغانىدى . ئۇ كۈنلەردە خوجىنىياز ھاجىم مامۇتباي دىگەن ئۇيغۇر چارۋىچىنىڭ مىلىنى باقىدۇ .مامۇتباي ئۆزىگە سادىق بۇ مالاي « قامزا » غا ئىشەنچ باغلايدۇ ـ دە ، قويلارنى بورتالانىڭ قىزىل يۇلتۇز دىگەن يىرىگە ئاپىرىپ بىقىشنى تاپىلايدۇ . خوجىنىياز ھاجىم بورتالاغا بارغاندىن كىيىن بىر تەرەپتىن مامۇتباي قويلارنى قوغداش ئۈچۈن بەرگەن قورال بىلەن ئوۋچىلىق قىلىدۇ . شۇ باھانە بىلەن قارىغا ئىتىش مەشىقى قىلىدۇ . خوجىنىياز ھاجىم ئۆزى ئوۋلىغان ئۈچ دانە بورقان (بۆكەن) مۆڭگۈزىنى مامۇتبايغا بىرىدۇ . مامۇتباي بۇنىڭدىن تولىمۇ رازى بولىدۇ ۋە خوجىنىياز ھاجىم (قامزا) نى يىتەرلىك ئوق ـ دورا بىلەن تەمىنلەپ تۇرىدۇ . خوجىنىياز ھاجىمنىڭ مالچىلىق كۈنلىرى ئوۋ چىلىق قىلىش ۋە قارىغا ئىتىش بىلەن ئۆتىدۇ . شاھ مەخسۇت ئۆز شايكىلىرىنى خوجىنىياز ھاجىنى تۇتۇش ئۈچۈن تەرەپ ـ تەرەپكە يولغا سالغانىدى . ئۇلار خوجىنىياز ھاجىمنىڭ چۆچەكتە ئىكەنلىكىنى بىلىپ ۋاڭغا مەلۇم قىلىدۇ . شاھ مەخسۇت ۋاڭ توخسۇنلۇق نىياز شىنزۇ (شىنزۇ ـ يىرىم ھاكىم) نى خوجىنىياز ھاجىمنى تۇتۇپ كىلىشكە ئەۋەتىدۇ .

خوجىنىياز ھاجىم بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقاندىن كىيىن ۋەتەندىن چىقىپ كىتىشكە مەجبۇر بولىدۇ ـ دە ، چىگرىدىن ئۆتۈپ چار رۇسىيىگە بارىدۇ

* * * *

خوجىنىياز ھاجىم چېگرىدىن ئۆتۈپ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئۇيغۇر رايونى ـ يەر كەنتكە باردۇ ۋە ئۇيغۇرلار ئولتۇراقلاشقان بىر قىشلاقتا ئورۇنلىشىدۇ . ئۇزۇن ئۆتمەي شۇ جايدىكى ئۇيغۇر ، قازاق قېرىنداشلار بىلەن چىقىشىپ كېتىدۇ . ئۇنىڭ دوست بۇرادەرلىرى بارغانسېرى كۆپىيىشكە باشلايدۇ . خوجىنىياز ھاجىم چېگرىدىن ئۆتۈش ئالدىدا ، بورتالادىن ئوۋلىغان بىر قانچە بۆكەن مۈڭگۈزىنى بېرىشكە ئۈلگۈرەلمەي ئېلىۋالغانىدى . خوجىنىياز ھاجى بۇ مۈڭگۈزلەرنى يەر كەنت بازىرىدا غۇلجىلىق ۋەلى باي دېگەن ئاتلىق كىشىگە سېتىپ بېرىدۇ . ۋەلى باي مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن خوجىنىياز ھاجى بىلەن تونۇشىدۇ ھەم ئۇنىڭ داۋاملىق ئوۋچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ تۇرۇشىغا ئات ، تايغان ، ياخشى قورال ۋە ئوق دورا بېرىدۇ .خوجىنىياز ھاجىنىڭ شارائىتى ياخشىلىنىدۇ . ئۇ ئوۋچىلىق ئىشى بىلەن چار رۇسىيىنىڭ بىر قانچە چوڭ ـ كىچىك شەھەرلىرىنى ئايلىنىپ چىقىدۇ . كۆپلىگەن كىشىلەر بىلەن سۆھبەتتە بولىدۇ . يېڭىلىقلارنى قوبۇل قىلىدۇ . ئاڭ سەۋىيىسى ئۆسىدۇ ، جەمئىيەت ۋە ھاياتنى چۈشىنىدۇ . چار رۇسىيىنىڭ سىياسىي ، ئىجتىمائىي ۋەزىيىتىنى شىنجاڭنىڭ سىياسىي ، ئىجتىمائىي ۋەزىيىتىنى سېلىشتۇرىدۇ .چار رۇسىيىدىكى ئىلغار تېپتىكى قورال ـ ياراغلارنى كۆرۈپ ، 1907 ـ يىلىدىكى ‹‹ توربىاقلار قوزغىلىڭى ›› ۋە 1912 ـ يىلىدىكى ‹‹ تۆمۈر خەلپە قوزغىلىڭى ›› دا ئىشلەتكەن قارا مىلتىق ۋە 9 ، 10 ، 11 ، 12 ئاتار مىلتىقلارنى ئەسكە ئېلىپ ، ‹‹ ھەتتەڭگەي ئەگەر شۇ چاغلاردا مۇشۇنداق قوراللار قولىمىزدا بولغان بولسا ، تەقدىرىمىز ئاللىقاچان ھەل بولۇپ ، زۇلۇمغا ئاتا قىلغان بولۇركەنمىز ، .....ھېلىمۇ خۇدا نۇسرەت ئاتا قىلسا ، خەلقىم بىلەن بىرلىكتە مەقسەتكە يېتەرمەن .... ›› دەيدۇ.

1917ـيىلى رۇسىيىدە ئۆكتە بىر ئىنقىلابى پارتلاپ غەلىبىگە ئېرىشتى . ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنىڭ غەلىبىسى پۈتۈن دۇنيادىكى ئېزىلگۈچى خەلق ۋە مىللەتلەرنى ئويغاتقاندەك ئۆمۈر بويى ئىنقىلاب ئارزۇسىدا چەت جايلاردا خارى ـ زارلىقتا تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقان خوجىنىياز ھاجىنىمۇ ئويغاتتى . ئۇنىڭ كۆڭلىدە

يانغان ئىنقىلابنىڭ ئوتى ئۇنى قوراللار بىلەن تونۇشۇش ، نۇقتىلىق ھەربىي تەلىم ـ تەربىيە ئېلىشقا ئۈندىدى . ئۇزاق ئۆتمەي ئۇنىڭ بۇ ئارزۇسى ئەمەلگە ئاشتى .

ئۆكتەبىر ئىنقىلابى غەلىبىسىدىن كېيىن ، رۇسىيە ھۆكۈمىتى پۈتۈن رۇسىيە گراژدانلىرىغا ھەربىي تەلىم- تەربىيە ئېلىپ بېرىش لازىملىقى ھەققىدە مۇراجەتنامە ئېلان قىلدى . خوجىنىياز ھاجىم ھەربىي تەلىم- تەربىيە ئالىدىغانلىقىنى بىلدۈردى . ۋەلىباي ھىممەت بىلدۈرۈپ ، خوجىنىياز ھاجىمنى ئۆز ئوغلى نامىدا تىزىمغا ئالدۇردى ، ئۇ ھەربىي ـ تەلىم تەربىيە جەريانىدا ئۇرۇش قانۇنىيەتلىرى نەزەرىيىسىنى ئوبدان ئىگىلىدى . بارلىق ئېغىر يېنىك قوراللار ، ھەرخىل چوڭ ـ كىچىك تىپتىكى توپ زەمبىرەكلەر ۋە پارتلاتقۇچ دورىلار بىلەن تونۇشتى . ھەتتا زېنىت پىلىموتقا قەدەر تونۇشۇپ چىقتى . ئۇ ئۆزىنىڭ كونا مەرگەنلىكى بىلەن قارغا ئېتىش ماھىرى بولۇپ قالدى . تەلىم ـ تەربىيىنى ئالىي نەتىجە بىلەن ئاياغلاشتۇردى . خوجىنىياز ھاجىم ھەربىي تەلىم ـ تەربىيە ئالغاندىن ، رۇسىيىنىڭ بىر قانچە شەھەرلىرىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدى . كونا ساۋاقدىشى مەخسۇت مۇھىتىنىڭ ۋاستىسى بىلەن رۇسىيىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئۇيغۇرلار ئىچىدە ئەڭ دەسلەپ قۇرۇلغان ›› كالتە چاپانلار تەشكىلاتى ‹‹ ، ›› مەدەنىيەتپەرۋەرلەر تەشكىلاتى ‹‹ ۋە ›› ئۇيغۇرلار ئىتتىپاقى ‹‹ نىڭ ئاساسلىق رەھبەرلىرى ھەمدە ئۇچىنچى ئىنتېرناتسىئونالنىڭ ئۇيغۇر ۋەكىلى ئابدۇللا ، روزى باقىيۇ قاتارلىقلار بىلەن كۆرۈشتى ، ۋە سۆھبەتتە بولدى . بولۇپمۇ شىنجاڭلىق سودىگەرلەر كۆپرەك بولغان شەمەي ، زەيسان ، توقماق ، قارا قول ...... قاتارلىق جايلاغا بېرىپ ، شىنجاڭلىق سودىگەرلەر بىلەن ئۇچرىشىپ ، ئۇلار بىلەن تونۇشتى . كونا ساۋاقدىشى مەخسۇت مۇھىتى ۋە مەھمۇت مۇھىتلار بىلەن شىنجاڭ ۋەزىيىتى ھەققىدە مۇزاكىرە ئېلىپ بېرىپ ، شىنجاڭدا سوۋېت ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنىڭ تەجرىبە ساۋاقلىرى بويىچە ئىنقىلاب ئېلىپ بېرىش قارارىغا كېلىشتى . لېكىن شارائىتى ئۇلارنىڭ ھەرىكەت قىلىشىغا يار بەرمەيتتى . خوجىنىياز ھاجى 1923 ـ يىلىغىچە رۇسىيىدە بولۇپ ، بۇ مەزگىلدە ئۆتكۈر سىياسىي پىكىرلىك ، يۈكسەك ھەربىي ماھارەتكە ئىگە ئەقىل ـ

پاراسەتلىك بىر كىشى بولۇپ يېتىلدى .
1923 ـ يىلى رۇسىيە ئىچكى ئۇرۇش ئېلىپ بارغاندىن كېيىن شىنجاڭلىق سودىگەرلەر ۋەتەنگە قايتىشقا باشلىدى . بۇ چاغدا خوجىنىياز ھاجىمۇ ۋەلىباي بىلەن ئىلىغا كەلدى . ئىلىدا تۇرغان مەزگىلدە ۋەلىباينىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن ھۇسەنباي ھاجىم ، ياقۇبباي ۋە ھەكىم بەگ خوجىدار بىلەن ئۇچراشتى .

*　　*　　*　　*

خوجىنىياز ھاجىم رۇسىيىدىن ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن بىر مەزگىل ئىلىدا تۇردى . كېيىن ئۇرۇمچىگە قايتىپ كېلىپ ، ئۇرۇمچىدە تۇردى . ئۇرۇمچىدە تۇرغان مەزگىلدە تەشكىللىك ۋە پىلانلىق ھالدا تەشكىللەش خىزمىتى بىلەن شۇغۇللاندى . شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى يۇرت كاتتىلىرى ئىلغار پىكىرلىك كىشىلەر بىلەن مۇناسىۋەت باغلىدى . ئۇلارنىڭ ئىنقىلاب قىلىش ئېڭىنىڭ ئۆسۈشىگە ياردەم بەردى . خوجىنىياز ھاجىم خەلقنى ئويغىتىش ئىشلىرىدا سوۋېت ئىتتىپاقى ئۆكتەبىر سوتسىيالىستىك ئىنقىلابىنى ھېكايە قىلىپ سۆزلەپ بەردى . (پېشقەدەم كىشىلەرنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا ، كىشىلەر رۇسىيىدە بولغان ئۆزگىرىشلەرنى پەقەت خوجىنىياز ھاجىمنىڭ ئاغزىدىن ئاڭلىغانلىقىنى ، بۇرۇن بۇنداق سۆزلەرنىڭ ئۇرۇمچىدە يوقلىقىنى ئېيتقان). ئۇ ئۇرۇمچىدە تۇرۇپ قۇمۇل ، تۇرپان ، توقسۇن ، ئالتاي ، ھەتتا خوتەنگىچە بولغان ئارلىقتىكى سىياسىي ۋەزىيەتنى كۆزىتىدۇ ، جايلارنىڭ ئەھۋالىنى ئىگىلەيدۇ .
1927ـ يىلىنىڭ ئاخىرلىرىدا مەخسۇت مۇھىتى ۋە مەھمۇت مۇھىتلار بىلەن كېلىشىپ ، خوجىنىياز ھاجىم قۇمۇلدا ، مەخسۇت مۇھىتلار تۇرپاندا قوزغىلاڭ كۆتۈرۈش قارارىغا كېلىدۇ . 1927ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا خوجىنىياز ھاجىم دادىسىنىڭ ۋاپات بولغان خەۋىرىنى ئاڭلاپ ، قۇمۇلغا بارىدۇ ھەم مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ قۇمۇلنىڭ ئىجتىمائىي ئەھۋالىنى كۆزىتىدۇ .
1928 ـ يىلى 5ـ ئاينىڭ 16ـ كۈنى ، شاھ مەخسۇت ۋاڭ ئۆلۈپ ئورنىغا ئوغلى

نەزەر ۋاڭ بولىدۇ . 1928ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى ياڭ زېڭشىن ، فەن ياۋ نەن تەرىپىدىن ئېتىپ ئۆلتۈرۈلىدۇ . پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلگەن جىن شۇرېن فەن ياۋ نەننى ئېتىپ ئۆلتۈرۈپ ھاكىمىيەتنى تارتىۋالىدۇ .

قىسقىغىنا ۋاقىت ئىچىدە بولىۋاتقان بۇ ئۆزگىرىشلەر قوزغىلاڭ ھازىرلىقىنىڭ جىددىي ئېلىپ بېرىلىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ .

جىن شۇرېن ھاكىمىيەت بېشىغا چىقىش بىلەنلا « جۇمھۇرىيەت تۈزۈمىدە ۋاڭلىق ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان ، بۇنىڭدىن كېيىن ۋاڭلىق دېگەن نەرسە مەۋجۇت ئەمەس » دەيدۇ . ئۆزگە نۇرغۇن سوۋغا ـ سالاملارنى ئېلىپ كەلگەن . نەزەر ۋاڭنى ئۈرۈمچىدە ئېلىپ قېلىپ ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئەزاسى قىلىپ بەلگىلەيدۇ . شىنجاڭدا ئومۇميۈزلۈك ھاكىملىق تۈزۈم ئورنىتىلىدۇ . قۇمۇل 3 ناھىيىگە بۆلۈپ ئىدارە قىلىنىدۇ . مۇشۇ ۋاقىتتىن كېيىن مەخسۇت مۇھىتى ۋە تاھىر بەگلەر (1929ـ يىلى) سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئىلغار ئىنقىلاب تەجرىبىسى ۋە ئىلىم ـ پەن ، مەدەنىيەت ـ مائارىپ تەجرىبىسىنى ئۆگىنىش ئۈچۈن ، سودىگەرچىلىك باھانىسى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىغا چىقىپ ، موسكۋا قاتارلىق جايلاردا بولىدۇ . ھەر ساھەلەردىن ئۆگىنىش ئېلىپ بارىدۇ .

* * * *

« بۆرىدىن قۇتۇلۇپ يولۋاسقا تۇتۇلدۇم » دېگەندەك قۇمۇل ۋاڭىنىڭ زۇلۇمىدىن قۇتۇلدۇق ، دەپ ئويلىغان خەلق ھېيلىگەر جاللات ـ جىن شۇرېن ۋە ئۇنىڭ چېرىك ئەمەلدارلىرىنىڭ دەھشەتلىك زۇلۇمى ئاستىدا قالىدۇ . جىن شۇرېن ۋە ئۇنىڭ قول ـ چوماقلىرى ئاسانلا قولغا كېلىپ قالغان بۇ « تاجى ـ تەخت » نىڭ ئۇزۇن دەۋر سۈرمەيدىغانلىقىنى ياخشى بىلەتتى . شۇڭا ئۇلار بۇ « ئامەت » دىن پايدىلىنىش ئۈچۈن بۇيرۇق چۈشۈرۈپ ، ئالۋان ـ ياساقلارنى كۆپەيتتى . خىيانەتچىلىك پارىخورلۇق بىلەن شۇغۇللىنىپ ، خەلقنى ئازابلاش بەدىلىگە ئۆز چۆنتەكلىرىنى تولدۇرۇشتى . خەلق بۇنىڭدىن قاتتىق نارازى بولدى . شۇ ۋاقىتتا ئايرىم كىشىلەر ئىچىدە : « چىچەنگە ئۇنىماي ، باچەنگە

ئۇندۇقمۇ ؟ ›› ، ‹‹ بۇ قانداق يېڭى ھۆكۈمەت بولسۇن ؟ بۇنداق ھۆكۈمەتتىن ۋاڭ ياخشىكەنغۇ ؟ ›› دېگەن پاراڭلارمۇ بولدى . خەلقنىڭ بۇ ئىنكاسى بەزىلەر دېگەندەك ھەرگىز قۇمۇل خەلقىنىڭ قايتا تىكلەشنى تەلەپ قىلىشى بولماستىن ئەكسىچە جىن شۈرېن ھاكىمىيىتى ئۈستىدىن قىلىنغان شىكايەت ئىدى .
بۇ ۋاقىتتا پۈرسەتتىن پايدىلانغان يولۋاس خەلقنى بۇ خىل پىكىرنىڭ ھىمايىچىسى بولۇۋالدۇ ـ دە ، نەزەر ۋاڭ قۇمۇلدا بولمىغانلىقى ئۈچۈن ، بېشىر شاھزادىنى (ئەينى ۋاقىتتا ئوردا ھەربىي ئىشلار نازارەتچىسى ئىدى ،) ۋاڭ قىلىپ تىكلەپ ، ئۆزى ئوردا بېگى بولۇۋالدۇ . قۇمۇل جىن شۈرېن ھۆكۈمرانلىقىدىن ئايرىلدۇ . جىن شۈرېن نەزەرنى ئۇلارغا نىسبەتەن ئەۋەتىدۇ . لېكىن بېشىر ۋە يولۋاسلار نەزەرنىڭ گېپىگە قۇلاق سالمايدۇ . نەزەر ئۆزۈن ئۆتمەي ئۆلىدۇ .
بېشىر شاھزادە ۋاڭ بولغاندىن كېيىن ، ئوردا قائىدىسى بويىچە تاغلىق پالۋانلارغا مىلتىق تارقىتىپ بىر تال مىلتىق ئۈچۈن ئىككى داندىن بۇغا مۈڭگۈزى تاپشۇرۇش ئالۋىنى قويدى . بۇ قېتىم تاراتۇ تېغىغا قويۇلغان ئالۋانغا خوجىنىياز ھاجىممۇ قاتناشتى . خوجىنىياز ھاجىم ۋاڭ بەرگەن ئىككى دانە مىلتىققا مەقسەتلىك ھالدا ئالتە دانە بۇغا مۈڭگۈزى تاپشۇردى . بۇنى كۆرگەن بېشىر ۋاڭ ھەيران بولۇپ ئەھۋالنى سورىغاندا ، مال تاپشۇرغانلار : ‹‹ تاراتۇ تېغىدا بىر مەرگەن چىقتى ، ئاتقان ئوقى زايە كەتمەيدۇ . ئۇچار قۇشلارمۇ قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ ›› ، دەپ تەرىپلەيدۇ . ۋاڭ ئۇ كىشىنىڭ ئىسمىنى سورىغاندا ، بىز ئۇنى ‹‹ پالۋان دەپلا ئاتايمىز ، ئاڭلىساق ، ئۆزلىرى بىلەن مەدرىستە بىللە ئوقۇغان كىشى ئىكەن ›› ـ دەيدۇ .
بېشىر ۋاڭ سۈرۈشتۈرۈپ ، بۇ كىشىنىڭ خوجىنىياز ھاجىم ئىكەنلىكىنى بىلىدۇ ۋە ئۇنى ئوردىغا تەكلىپ قىلىدۇ .

* * * *

بېشىر ۋاڭ خوجىنىياز ھاجىم بىلەن بولغان ساۋاقداشلىق ۋە دوستلۇق يۈزىسىدىن ، بولۇپمۇ خوجىنىياز ھاجىمنىڭ قابىل مەرگەنلىكىگە خۇشتار بولۇپ

ئۇنى ئوردىغا تەكلىپ قىلىدۇ . بېشىر ۋاڭنىڭ خوجىنىياز ھاجىمنى ئورنىغا تەكلىپ قىلىشتىكى مەقستى ئۇنىڭ تالانتىدىن پايدىلىنىش ئىدى . خوجىنىياز ھاجىم ئوردا بەگلىرىدىن يۈسۈپ بەگ چىقىپ 3 ـ قېتىم تەكلىپ قىلغاندا ئاندىن ئوردىغا كېلىدۇ ، بېشىر ۋاڭ ھاجىمنى ناھايىتى بەك ھۆرمەت قىلىدۇ .

بېشىر ۋاڭ ھاجىمنىڭ مەرگەنلىكنى كۆرۈش ئۈچۈن ئوۋغا چىقىدۇ ، ۋاڭ ئۈچرىغان جانلىقلارغا نىشانسىز ئوق ئاتىدۇ . ئوقنىڭ بىرەرسىمۇ تەگمەيدۇ . خوجىنىياز ھاجىم ئارقىدا تۇرۇپ ئۈچرىغان جانلىقلارنى يىقىتىدۇ ۋە : ‹‹ ۋاڭ ئالىيلىرى ، ئۆزلىرى ئاتقان ئوق دەل تەگدى ›› ، ـ دەيدۇ . ۋاڭ بۇنىڭدىن بەكمۇ خۇشال بولىدۇ . بارا ـ بارا ۋاڭنىڭ ھاجىمغا بولغان ئىشەنچىسى كۈچىيىشكە باشلايدۇ . جۈملىدىن خوجىنىياز ھاجىم ئۈستىدىن تولاراق شىكايەت قىلىدىغان ھەسەتخور ئوردا بېگى يولۋاسنى ئوردا بەگلىكىدىن قالدۇرۇپ ، بازار بېگى قىلىپ قويىدۇ . خوجىنىياز ھاجىمنى ئوردا بېگى ھەم ئوردا پالۋانلىرىنى تەربىيىلىگۈچى قىلىپ تەيىنلەيدۇ . خوجىنىياز ھاجىم ئوردا بېگى بولغان مەزگىللەردە راھەت ـ پاراغەت ، ئەمەل ـ مەنسەپكە بېرىلمەي ، ئىستىبدات ھاكىمىيەتكە ھەم ۋاڭغا قارشى ئىسيان كۆتىرىش ئارزۇسىدا بولىدۇ . ئوردا ئىچى ۋە سىرتىدىكى مۇناسىۋەتلىك كىشىلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى قويۇقلاشتۇرىدۇ . مەخسۇت مۇھىتى ۋە مەھمۇت مۇھىتىلار ھەم توقسۇنلۇق توختى لۈيجاڭ (توختى ئېلى) ، كۈچالىق تۆمۈر ئېلى (تۆمۈر سىجاڭ) ، ھادى ئەلەم قاتارلىقلار ھەم ھەر قايسى جايلاردىكى يۇرت كاتتىلىرى بىلەن مۇناسىۋەتتە بولۇپ قوزغىلاڭ ھازىرلىقىنى ئېلىگىرى سۈرىدۇ .

دېمەك ، شىمالدا ئالتايدىن ، جەنۇبتا خوتەنگىچە بولغان ئارلىقتا ھەرىكەت ئېلىپ بارىدۇ .

1929 ـ يىلى جىن شۇرىن ھۆكۈمىتى بېشىر ۋاڭغا قايتا ـ قايتا ئادەم ئەۋەتىپ ، ئۆلكىگە بوي سۇنۇشنى تەلەپ قىلىدۇ . بېشىر ۋاڭ ۋاڭلىقنى ساقلاپ قېلىش ئۈمىدىدە ، قۇمۇلغا قاراشلىق 12 تاغ ۋە بەش شەھەردىن ① مەرگەن تاللاپ ھەربىي مەشىق ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن خوجىنىياز ھاجىمنى بۇ ئىشقا

مەسئۇل قىلىدۇ . خوجىنىياز ھاجىم بۇ پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ 12 تاغ ۋە بەش شەھەردىكى كىشىلەر بىلەن مۇناسىۋەتنى كۈچەيتىدۇ . دېمەك خوجىنىياز ھاجىم 1929 ـ يىلىنىڭ بېشىغىچە بولغان بىر يىلدىن 1931 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا كۆپرەك ۋاقىت ئىچىدە ئوردا ئىچى ۋە سىرتىدا كۆپ قوزغىلاڭ ھېسداشچىلىرىنى قولغا كەلتۈردۇ .

---

①بەش شەھەر ـ سومقاغا ، توغۇچى ، لاپخۇق ، ئاستانە ، قارا دۆۋە قاتارلىقلار ئىدى .

---

*   *   *   *

جىن شۇرىن ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن ياڭ زېڭشىن دەۋرىدە قومۇلدا خىزمەت قىلغان ھەربىي ۋە مەمۇرىي ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىسىنى ئالماشتۇردۇ . ئۆزىنىڭ ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى ۋە يېقىنلىرىنى باج كىرىمى ئەڭ كۆپ بولغان ئورۇنلارغا ئورۇنلاشتۇرۇپ ، ھەر قايسى ئىقتىسادىي ئورۇنلارنى قامال قىلدۇ . جىن شۇرىننىڭ بۇنداق قىلىشتىكى مەقسىتى ئاسان قولغا كەلگەن بۇ ھاكىمىيەتتىن پايدىلىنىپ ئۆزىنى بېيىتىش ئىدى .

1931 ـ يىلى جىن شۇرىن ئۆزىنىڭ يېقىن تۇغقىنى جاڭ گۇ خۇانى ئارا تۇرۇك ناھىيىسىنىڭ شويۇل دېگەن يېرىدىكى چازىغا باج ئەمەلدارى قىلىپ ئەۋەتىدۇ . بۇ شىنجاڭ بىلەن تاشقى موڭغۇلىيە چېگرىسىدىكى مۇھىم جاي بولۇپ باج كىرىمى ئەڭ ئۇستۇن ئىدى . جاڭ گۇ خۇا بۇ جايغا كېلىپ خىزمەت ئىشلىگەندىن كېيىن بىر ئۇيغۇر قىزغا ئۆيلىنىمەن دەپ تۇرىۋالىدۇ ۋە قىزنىڭ ئاتىسىغا ئادەم قويۇشتىن سىرت قۇراللىق بېسىم ئىشلىتىدۇ . زۇلۇم دەستىدىن جىنىدىن جاق تويغان خەلق قاتتىق غەزەپكە كېلىدۇ . خەلق قانچە ئېغىر بېسىقلىق قىلسا ، جاڭ گۇ خۇا شۇنچە ھەددىدىن ئاشىدۇ . ئۆزىنىڭ پاك قېنى ۋە نەسلىنى بۇلغاشقا يول قويمايدىغان ئۇيغۇر خەلقى جاڭ گۇ خۇاغا قارشى قوزغىلىدۇ . خەلق بۇ قوزغىلاڭغا خوجىنىياز ھاجىنى يېتەكچى دەپ تونۇيدۇ (بۇ يەردە باشقا يۇرت كاتتىلىرى ئۇستىدە توختالمايمىز) . خوجىنىياز ھاجىمنىڭ بۇ

قوزغىلاڭغا قاتنىشىنى ۋە رەھبەرلىك قىلىشىنى تەلەپ قىلىدۇ . بۇ تەكلىپ خوجىنىياز ھاجىم ئۈچۈن ئوڭۇشلۇق شارائىت يارىتىپ بېرىدۇ . نەتىجىدە قوزغىلاڭ جاڭ گۇ خۋا ئۈستىدىن باشلىنىدۇ .

*   *   *   *

1931ـ يىل 2 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى ، ئابدۇنىياز مىراپ ، سالىخ دورغا ، خوجىنىياز ھاجىم ...... قاتارلىق يۇرت كاتتىلىرى ئاچقان قوزغىلاڭ كۆتۈرۈش پىلان يىغىنى غەلىبىلىك ئاياغلىشىدۇ . 1931 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى داقا ـ دۇمباق ، ناغرا ـ سۇنايلار بىلەن باشلانغان « توي » مۇراسىمى ھەممە كىشىنى جەلپ قىلىدۇ . جاڭ گۇ خۋا « قىزنى بېرىمىز » دېگەن ۋەدە بويىچە 33 نەپەر قوراللىق ئەسكەر بىلەن توي مەيدانىغا يېتىپ كېلىدۇ . كەچ قۇرۇن جاڭ گۇ خۋا قىز ھۇجرىسىغا تەكلىپ قىلىنىدۇ . جاڭ گۇ خۋا ھۇجرىغا كىرىش بىلەنلا قىزچە ياسانغان يىگىت (ئىمىن ئىسمايىل) نىڭ ئۈستىگە ئۆزىنى ئاتىدۇ . ئىمىن جاڭ گۇ خۋانى قۇچاقلاپ ئالغان پېتى جايىدىلا ئۇجۇقتۇرىدۇ . بۇ چاغدا توي مەيدانىدا تۇرغان يىگىتلەر جاڭ گۇ خۋانىڭ 33 نەپەر ئەسكىرىنى بېسىقتۇرىدۇ . قورالغا ئىگە بولغان يىگىتلەر دەرھال جاڭ گۇ خۋا تۇرۇشلۇق قورغانغا قاراپ ئاتلىنىدۇ . قورغان ئەمەلدارى ئابدۇنىيازنىڭ ياردىمى ئاستىدا قورغاندىكى 100 دىن ئارتۇق چېرىك يوقىتىلىدۇ . ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلغان « توي » دىكى بۇ غەلىبە قوزغىلاڭچىلارنىڭ تەشكىللىنىشىگە تۈرتكە بولىدۇ . يۇرت كاتتىلىرىدىن سادىق دورغا ، ئابدۇنىياز مىراپ ، باقىنىياز دورغا ، خوجىنىياز ھاجىم ، قاسىم پالۋان ، يەھيا ئىمام ، ئىبراھىم قۇرمانلار يېتەكچىلىكىدە قوزغىلاڭچى قوشۇن تەشكىللىنىدۇ . بۇ قوشۇندا 12 تاغ ، 5 شەھەردىكى نۇرغۇن كىشىلەر قاتنىشىدۇ . خوجىنىياز ھاجىم بۇ قوشۇننىڭ ھەربىي قوماندانى بولىدۇ . جىن شۇرېن بۇ ئىشتىن ئىنتايىن ئالاقزادە بولۇپ ، ياڭ زېڭشىن تۈمۈر خەلپىگە ئىشلەتكەن كونا ھىيلىسىنى ئىشلىتىپ ، سۈلھىگە ئادەم ئەۋەتىدۇ . سۆھبەتتە خوجىنىياز ھاجىم ؛ « قۇمۇلنىڭ ئامانلىقى قۇمۇل خەلقىگە

تاپشۇرلىشى لازىم ......» دېگەن پىكىردە چىڭ تۇردۇ . جىن شۇرىن ۋەكىللىرى بۇنىڭغا قوشۇلمايدۇ . نەتىجىدە ، كېلىشىم ئورنىغا ئۇرۇش بولىدۇ .

*　　*　　*　　*

1931 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى ، « توي » مۇراسىمى باشلانغان قوزغىلاڭ جىن شۇرىن ھۆكۈمىتىنى ئالاقزادە قىلىۋەتتى . جىن شۇرىن قۇمۇلدا تۇرۇشلۇق ھەربىي قوماندانى (قۇمۇل سىجاڭى) لىيۇ شىزىڭغا بۇيرۇق چۈشۈرۈپ ، قوزغىلاڭنى باستۇرماقچى بولدى . لىيۇ شىزىڭ يولۋاس باشچىلىقىدا قوشۇن ئەۋەتتى . يولۋاس باشچىلىق قىلغان قوشۇندىكى ئەسكەرنىڭ كۆپ قىسمى ئۇرۇشتا ئۆلۈپ بىر نەچچىسىلا ساق كېلەلىدى . تۆۋەندىكى قوشاقتىن ئۇرۇش ئەھۋالىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ .

سايلار ئارا چېرىك چىقتى .
ئەلىمىنى دىڭگايتىپ ،
چەنلەپ ئاتتۇق ، دۈشمەن قاچتى .
مۇرىسىنى قىڭغايتىپ ،

چىقىپ كەلگەن چېرىكلەر ،
ئارىلاپ ئاتتى تاڭ ـ تاڭنى .
تاغچىلار يامان ئىكەن ،
تارتىۋالدى جۇن چاڭنى .

بىر قانچە قېتىم چىقىرىلغان ئەسكەرلەر قوزغىلاڭچىلار تەرىپىدىن زەربە يېدى . يولۋاس باشلاپ چىققان قىسىم زىيانغا ئۇچرىغاندىن كېيىن لىيۇ شىزىڭ باتالىيون كوماندىرى جاڭ ئەن بىلەن بىر باتالىيون ئەسكەر ئېلىپ كو شو تى داۋىنىغا چىقىدۇ . يەر شارائىتى بىلەن پىششىق تونۇش ، ئۇرۇش تاكتىكىسىغا ئۇستا خوجىنىياز ھاجىم ئۈچ ناھىيىنىڭ يولىنى كونترول قىلغان بۇ ئىستراتېگىيىلىك جاينىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا ماسلىشىپ جەڭ قىلىدۇ . جاڭ

ئەن باشچىلىقىدىكى بۇ بىر باتالىيون دۈشمەن ئەسكىرى خوجىنىياز ھاجىم قوشۇنلىرى تەرىپىدىن تەل ـ تۆكۈس يوقىتىلىدۇ . بۇ ئۇرۇشنىڭ قىسقىچە ئەھۋالىنى تۆۋەندىكى قوشاقتىن ئاڭلايمىز ؛

خويمۇ ئوبدان جەڭ بولدى ،
كو شو تى دېگەن جايدا .
جىن ئەن باشلىق چېرىكلەر ،
تامام ئۆلدى شۇ جەڭدە .

بىر قانچە قېتىملىق ئۇرۇشلار غەلىبىلىك ئېلىپ بېرىلىپ ، دۈشمەن قىسىملىرى مەغلۇپ بولىدۇ . پۈرسەتتىن پايدىلانغان يولۋاس دەرھال قوزغىلاڭچىلار قوشۇنىغا بېرىپ قوشۇلۇۋالىدۇ . مۇشۇ كۈنلەردە گەنسۇ ، چىڭخەي ئەتراپلىرىدا خەلقنى بۇلاپ ـ تالاپ ، ما بۇ فاڭدىن قېچىپ يۈرگەن ماجۇڭيىن 200 دەك ئاتلىق ئەسكىرى بىلەن قۇمۇلغا چىقىدۇ . خوجىنىياز ھاجىم باشچىلىق قىلغان قوزغىلاڭچى قوشۇن قۇمۇل شەھىرىنى قورشاپ ھۇجۇم قىلىۋاتقاندا ، ما جۇڭيىن قوزغىلاڭچىلارغا قوشۇلۇپ جەڭ قىلىدۇ . ئۇرۇشتىن كېيىن ما جۇڭيىن خەلق تەرىپىدىن قارشى ئېلىنىدۇ . قوزغىلاڭچىلار « يېڭى شەھەر » ۋە « كونا شەھەر » دىن ئىبارەت بۇ ئىككى شەھەرنى ئۇزۇن مۇددەت مۇھاسىرە قىلىپ ئالالمايدۇ . ما جۇڭيىن گەپ ـ سۆزسىزلا قوشۇنلىرىنى بارى كۆلگە يۆتكەپ كېتىدۇ . كېيىن جىن شۇرېن ئەۋەتكەن لۈيجاڭ دۇ جىڭگو باشچىلىقىدىكى ئەسكەرلەر بىلەن لاۋ دۇڭنىڭ چىڭلۇ چەن دېگەن يېرىدە سوقۇشۇپ دۇ لۈيجاڭ قىسىملىرىنى مەغلۇپ قىلىدۇ . بۇ ئۇرۇشتىن كېيىن تۆۋەندىكى قوشاقلار توقىلىدۇ ؛

لاۋ دۇڭدىكى سوقۇشتا ،
يېيۈەنچەنگە ئات سالدۇق .
دۇ لۈيجاڭنىڭ چېرىكىنى ،
چىڭلۇ چەندە قاق سالدۇق .

خوجىنىياز ھاجى باش بولۇپ ،

بىرنى جەڭگە باشلىدى .
دۇ لۆيجاڭنىڭ چېرىكى ،
قوراللىرىنى تاشلىدى .

دۇ لۆيجاڭ قوشۇنىنىڭ يوقۇتۇلغانلىقىنى ۋە قۇمۇلنىڭ مۇھاسىرىسىدە قالغانلىقىنى ئاڭلىغان جىن شۇرېن شىڭ زىخۆي (شىڭ شىسەي) نىڭ قوماندانلىقىدا بىر لوي ئاتلىق (موڭغۇل ، شىبە ، رۇس) ئەسكەرلىرىنى قۇمۇلغا ئەۋەتىدۇ . خوجىنىياز ھاجى لاۋ دۇڭدا شىڭ شىسەي قوشۇنى بىلەن ئۇرۇشىدۇ . خوجىنىياز ھاجى قىسىملىرى 1ـ سەپتە ، ما جۇڭيىڭ قىسىملىرى 2 ـ سەپتە ئىدى . 3 كۈنلۈك ئۇرۇشتىن كېيىن ، شىڭ شىسەي قورشاپ ئۇرۇش قىلىدۇ .... ما جۇڭيىن قىسىملىرىنى باشلاپ گەنسۇغا چېكىنىدۇ . خوجىنىياز ھاجىم ئۆز قىسىملىرىنى تاراتۇغا ئېلىپ كېتىدۇ . ما جۇڭيىن گەنسۇغا چېكىنىش ۋاقتىدا قۇمۇل خەلقىنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىدۇ ، قۇمۇل ۋاڭ ئوردىسىغا ئوت قويۇپ بېرىدۇ .

دەل مۇشۇ پەيتتە ، شىڭ شىسەي خوجىنىياز ھاجىمنى سۈلھى سۆھبىتىگە تەكلىپ قىلىدۇ . خوجىنىياز ھاجىم سۆھبەتكە كېلىدۇ . لېكىن 4 كۈنلۈك سۆھبەتتە خوجىنىياز ھاجىمنى ئۆزى مەقسىتىگە بوي سۇندۇرالمىغان ياۋۇز شىڭ شىسەي رەزىل ۋاستە قوللىنىپ ، ئۇنى تۇتۇپ قالىدۇ . خوجىنىياز ھاجىم دەرھال ئەقلىنى ئىشقا سېلىپ شىڭ شىسەي ۋە ئۇنىڭ قىسىملىرىنى ئالداپ تاغقا ئېلىپ چىقىدۇ . قورغىلاڭچىلار بار جايغا كەلگەندە غايىب بولىدۇ ۋە شىڭ شىسەي ئەسكەرلىرىگە ئەجەللىك زەربە بېرىدۇ ، بۇ زەربىدىن كېيىن شىڭ شىسەي بارلىق قوشۇنلىرىنى توپلاپ تارا تۇغا چىقىپ ، قورغىلاڭچىلارنى باستۇرماقچى بولىدۇ . ئەمما ئۇرۇش خۇمار قورغىلاڭچىلار شىڭ شىسەينىڭ 100 دىن ئارتۇق ئەسكىرىنى ئۆلتۈرىدۇ . بۇنى كۆرگەن شىڭ شىسەي تىكىۋېتىدۇ .

* * * *

1931 ـ يىلى كەچ كۈزدە ، خوجىنىياز ھاجىم ئومۇمىي ئەھۋالنى

كۆزەتكەندىن كېيىن ، قىسىملارنى تەرتىپكە سالىدۇ ۋە بىر قىسىم كىشىنى باشلاپ شىنجاڭنىڭ موڭغۇلىيە بىلەن تۇتىشىدىغان مىنگاڭ دېگەن چېگرىغا بارىدۇ . ئۇ يەردە ۋەكىللەرنىڭ سۆزلىشىشى ئارقىلىق موڭغۇلىيە ھۆكۈمىتى بىلەن ئورتاق چۈشىنىش ھاسىل قىلىغاندىن كېيىن ، موڭغۇلىيە ھۆكۈمىتى خوجىنىياز ھاجى باشچىلىقىدىكى قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنى قوللايدۇ . خوجىنىياز ھاجىم ئوسمانباي ، ئىسمايىل ھاجى ، سادىق دورغا ، ئوسمانشاھ ، يولۋاس ۋە سەمەتئاخۇن قاتارلىق كىشىلەرنى ۋەكىل قىلىپ موڭغۇلىيىگە ئەۋەتىدۇ . موڭغۇلىيە ھۆكۈمىتىمۇ ئاباي (قازاق) ۋە ئۇنىڭ خوتۇنى تەن شىڭلى (موڭغۇل) ، شېرىپ ئاخۇن ۋە ئۇلارنىڭ خوتۇنى دىلنۇس ، بەدى غوجا قاتارلىق ۋەكىللەرنى خوجىنىياز ھاجىم يېنىغا ئەۋەتىدۇ . خوجىنىياز ھاجىم مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن مىلتىق (بەزىلەر 120 دانە يەنە بەزىلەر 70 دانە دەيدۇ) 20 نەچچە ساندۇق ئوق ـ دورا ، 500 قور پاختىلىق كىيىم ، 600 جۈپ چېگرىن ئۆتۈك ، 100 دانە يامغۇرلۇق چاپان ، 500 جۈۋا .... قاتارلىق نەرسىلەرنى سېتىۋالىدۇ ھەم ئۆز قىسىملىرى ئىچىدىن بىر قىسىم كىشىلەرنى تاللاپ ، ھەربىي شوپۇرلۇق ، قورال ـ ياراغ رېمونت قىلىش ، دوختۇرلۇق ، ساقچى ۋە ھەربىي رازۋېت قاتارلىق ساھەلەرگە ئوقۇشقا ئەۋەتىدۇ .

[قىستۇرما سۆز : 1928 ـ يىلى شىنجاڭدا زۇلۇم ھەددىدىن ئېشىپ ، يۇرتىدا تۇرۇشقا ئىمكانىيىتى قالمىغاندا شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىن كەلگەن 180 دىن ئارتۇق كىشى تاشقى موڭغۇلىيىگە بېرىپ ، ئوقۇش ، ھۈنەر ۋە باشقا ئىشلار بىلەن شۇغۇللاندى . بۇلاردىن تۇردى ئاخۇن (تۇرپانلىق) ، ئابلا مەخسۇم (قەشقەرلىك) ، ھوشۇر ئاخۇن ئەۋەيدۇل ، خامى نىياز ، ئاست ئاخۇن ، جامال قارى ، مەتنىياز ئاخۇن ، ئىمىن ئەپەندى ، يۇسۇپ موڭغۇل ، ھاۋدىن ساۋۇت ... قاتارلىق كىشىلەر موڭغۇلىيەگە بارغاندىن كېيىن موڭغۇلىيەگە تاقالغان سوتسىيالىستىك ئىدىيىنى قوبۇل قىلىغاندى . ئۇلار يىگىلىق ئۆگەنگەن ، بەزىلىرى 3ـ ئىنتېرناتسىئونالغا قاتناشقان ئىدى . خوجىنىياز ھاجىم ئەۋەتكەن كىشىلەردىن تالىپ ھاجى ، سەمەتئاخۇن ۋە تاشقى موڭغۇلىيىدە تۇرۇشلۇق ئۇيغۇرلاردىن بىر قانچىسى بولۇپ ، شوپۇرلۇقنى ئۆگەنگەن ؛ خېۋىر ئاخۇن ، ھوشۇر

ئاخۇن قاتارلىق بىر قانچە كىشى قۇرۇقلۇق ئارمىيە ئۇنىۋېرستېتىدا ئوقۇغان]

خوجىنىياز ھاجىم قالغان قىسىملىرىنى داۋاملىق مەشىق قىلدۇردۇ . بىر تەرەپتىن ئالتايدىكى شېرىپخان تۆرە ، يەنە بىر تەرەپتىن تۇرپاندىكى مەخسۇت مۇھىتىلار بىلەن مەسلىھەت قىلىپ ، قوزغىلاڭ پىلانىنى رەسمىيلەشتۈردۇ . 1932 ـ يىلىنىڭ دەسلەپكى يېرىمىدا خوجىنىياز ھاجىم قوشۇنلىرىنى باشلاپ ئۆز يۇرتى تاراتۇغا يۆتكىلىدۇ . خوجىنىياز ھاجىمنىڭ چېگرادا قانچىلىك ئۇزاق تۇرغانلىقىغا مۇنۇ شېئىر گۇۋاھ بولالايدۇ ؟

ئالتەئاي ياتتۇق مىنگاڭدا ،
سوكسوك بىلەن ئوت قالاپ .
كۆزنىڭ گۆھىرى ئاقتى ،
قۇمۇل يولغا قاراپ .

بىزلەر ئۆلۈپ كەتسەكمۇ ،
ئەل يۇرتلار ئامان قالسۇن .
بىزنى دېگەن يارانلار ،
ئۆلمەستىن ئامان قالسۇن .

بۇنىڭدىن قارىغاندا ، خوجىنىياز ھاجىم يېرىم يىلدەك چېگرىدا تۇرۇپ ئەسكەر تەربىيىلىگەن . خوجىنىياز ھاجىمنىڭ مۇڭغۇلىيە چېگرىسىدىكى ھازىرلىقىغا قارىغاندا، قوشۇنىنىڭ ئادەم سانى يەتتە-سەككىز يۈزدىن ئاشسا كېرەك.

خوجىنىياز ھاجىم چېگرىدىن قايتىپ يۇرتى تاراتۇغا كەلگەندىن كېيىن ، ئاز ۋاقىت ئەسكەرلەرنى دەم ئادۇرۇپ ، ئائىلە تاۋابىئاتلىرى بىلەن كۆرۈشتۈرۈپ ، كېيىنكى ئىشلار ئۈچۈن جددىي ھازىرلىق كۆردۇ .

بۇ چاغدا ئالتايدىن خوتەنگىچە ، قۇمۇلدىن تاشقورغانغىچە بولغان كەڭ زېمىندا ئىنقىلاب ئۇچقۇنى يانغان بولۇپ ، شىنجاڭدا ئۆزۈن يىل ھۆكۈم سۈرگەن مۇستەبىت ھۆكۈمەتنىڭ يىلتىزى بوشاپ ، گويا شامال چىقسىلا قومۇرلۇپ كېتىدىغان ياناتاقتا ئوخشاپ قالغاندى .

*　　　　　*　　　　　*　　　　　*

1932ـيىلى 6ـئايدا ، قوزغىلاڭچىلار خوجىنىياز ھاجىمنى باش قوماندان قىلىپ بەلگىلەيدۇ .

خوجىنىياز ھاجىم باش قوماندان بولغاندىن كېيىن ، تاراتۇدا يىغىن چاقىرىدۇ . بۇ يىغىنغا قۇربان دورغا ،سالى دورغا ، سالى مەتنىياز دورغا ، ئابدۇنىياز مىراب ، باقى نىياز دورغا ، ناسىر مۇستىپ ، يۇسۇپ دورغا ، ئۆلەن قورمال ، ئىمىن توخسۇن مىراب ، سادىق قورمان ، خوجىنىياز باي ، خوجا ئاخۇن ، قاتارلىقلار قاتنىشىدۇ .

يىغىن : ئىتتىپاقلىشىپ جىن شۇرېن ھاكىمىيىتىگە قارشى تۇرۇشنى ئاساس قىلغان ھالدا ، بىرلىككە كەلگەن قوماندانلىقتا ، بويسۇنۇش ، تاشقى موڭغۇلىيە بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى كۈچەيتىپ (سالى دورغا ، باقى نىياز دورغىلارنى ئەۋەتىپ) قۇرال ـياراغ سېتىۋېلىش ۋە ئۇلاردىن ياردەم سوراش ، يولۋاسنىڭ بۆلگۈنچىلىك قىلمىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ، ماجۇڭيىڭنى تەكلىپ قىلىپ جىن شۇرېن قىسىملىرىغا ئىككى تەرەپتىن زەربە بېرىشنى قارار قىلدى . بۇ تاراتۇ يىغىنى دەپ ئاتالدى .

يىغىندىن كېيىن تاشقى موڭغۇلىيە ۋە ئەنشىگە ئادەم ئەۋەتىلدۇ . ئۇزۇن ئۆتمەي موڭغۇلىيەدىن جامسىن دورغا ، ئاباق ، نىياز ، قاسىم ئەپەندى ، ئىسمايىل ، زەربدىن قاتارلىق كىشىلەر كېلىپ ، موڭغۇلىيە ھۆكۈمىتىنىڭ قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنى قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ ھەمدە 500 كىشىلىك ھەربىي كىيىم ، 70 تال مىلتىق ، 40 مىڭ سەر پۇل ياردەم بېرىدۇ .

1932ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا پىچان ئۇرۇشى باشلىنىدۇ . 1933ـ يىلى توخسۇندىمۇ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈلىدۇ . 1933ـ يىلى 2 ـ ئايدا خوجىنىياز ھاجىم تۇرپانغا چىقىدۇ ، بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان شىڭ شىسەي بىر بۆلۈم ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرىنى باشلاپ لۈكچۈنگە كېلىپ خوجىنىياز ھاجىم بىلەن ئۇرۇش قىلىدۇ . بۇ كۈنلەردە مەھمۇت مۇھىتى بىلەن خوجىنىياز ھاجىم ئۇچرىشىپ بىر

بىر يىغىن چاقىرىپ ، كۆكيار ئارقىلىق مورى ، گۇچۇڭ تەرەپكە ئۆتۈپ ئۈرۈمچىگە هۇجۇم قىلماقچى بولىدۇ . بۇ دەل ماجۇڭيىڭ شىنجاڭغا ئىككىنچى قېتىم چىققان ۋاقىت بولۇپ ، ئۇ گۇچۇڭنى ئىشغال قىلىپ بىر قانچە مىڭ تال قورالغا ئىگە بولۇۋالىدۇ .خوجىنىياز هاجىم جىمسارغا هۇجۇم قىلىپ دۈشمەننى قورال تاپشۇرۇشقا مەجبۇرلىغاندا، ماجۇڭيىڭ دۈشمەن قىسىملىرى بىلەن ئاستىرتىن مۇناسىۋەت باغلاپ ، قورال ـ ياراغنى ئۆزى ئىگىلىۋېلىپ ئەسكىري كۈچىنى كۈپەيتىدۇ . بۇنىڭدىن خوجىنىياز هاجىم ناهايىتى نارازى بولىدۇ . شىڭ شىسەي بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن خوجىنىياز هاجىم بىلەن ماجۇڭيىڭغا يوشۇرۇن ئەلچى ئەۋەتىپ ، ئىككى كۈچ ئوتتۇرىسىغا بۆلگۈنچىلىك سېلىپ زىددىيەت پەيدا قىلىدۇ .

سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ياردىمىگە ۋە قوللاپ قۇۋۋەتلىشىگە ئىگە بولۇپ كېلىۋاتقان قومۇل دېھقانلار قوزغىلاڭچىلىرى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۈرۈمچىدە تۇرۇشلۇق كونسۇلىنىڭ مۇرەسسە قىلىشى ئارقىلىق شىڭ شىسەي بىلەن دوستلۇق كېلىشىمى تۈزىدۇ . بۇ 1933 ـ يىلىنىڭ 6 ـ ئايلىرى بولۇپ ، شىڭ شىسەي ئاتالمىش « 12ـ ئاپرېل » ئۆزگىرىشىنى قىلىپ هاكىمىيەت بېشىغا چىقىۋالغان ، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوستلۇق مۇناسىۋىتى ئورناتقان ۋاقىت ئىدى .

شۇ يىللاردىن كېيىن ، خوجىنىياز هاجىم قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقىدۇ . ئۇ ئۇشتاقتالغا بارغاندا . ماجۇڭيىڭ قىسمىدىن بولغان ماشىمىڭ قىسىملىرى ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇپ هۇجۇم قىلىدۇ . خوجىنىياز هاجىم بۇ ئۇرۇشتا غەلبە قىلىپ كۇچاغا قاراپ ئىلگىرىلەيدۇ . ماشىمىڭ قول ئاستىدىكى مافۇيۈەنگە خوجىنىياز هاجىم بىلەن ئۇرۇشۇش ، قەشقەرگە بېرىپ يېڭى شەھەردە قامىلىپ قالغان ماجەنساڭ قىسىمىنى قۇتۇلدۇرۇشقا بۇيرۇق بېرىدۇ .

خوجىنىياز هاجىم 3000 گە يېقىن ئادىمى بىلەن ئالدىدا ، مافۇيۈەنگە بىر قانچە يۈز كىشىلىك قوشۇنى بىلەن ئارقىدىن جەنۇبى شىنجاڭغا قاراپ ماڭىدۇ . كۆرۈنۈشتە خوجىنىياز هاجىم قاچقان ، مافۇيۈەن قوغلاپ ماڭغان بىر ۋەزىيەت شەكىللىنىدۇ .

خوجىنىياز ھاجىم ئاقسۇغا كەلگەندىن كېيىن سوۋېت ئىتتىپاقىدىن قورال ـ ياراغ ئالىدۇ ، ئۇ چاغدا ئاقسۇغا خوتەن قىسىملىرى ، قەشقەردىكى تۆمۈر سىجاڭدىن قالغان قىسىم ، ئاقسۇدىكى باي سىجاڭ قىسىمى بولۇپ بەش مىڭغا يېقىن كىشىلىك قىسىم توپلانغانىدى .

خوجىنىياز ھاجىم ئاقسۇدا تۇرغان مەزگىلدە خەلق يىغىنى ئېچىپ ، پەن مائارىپنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ، مەكتەپ ئېچىش ھەققىدە نۇتۇق سۆزلەيدۇ . بۇنىڭ تەسىرىدە پۈتۈن شىنجاڭدا مىللىي مائارىپ يولغا قويۇلۇپ ، شەھەر ، يېزا ـ قىشلاق ، كەنتلەرگىچە شەخسىي مەكتەپ سېلىش باشلىنىپ كېتىدۇ . خوجىنىياز ھاجىمنىڭ تەشەببۇسى 1934ـ يىلىدىن 1944 ـ يىلىغىچە شىنجاڭدا قۇرۇلغان مەكتەپلەرنىڭ ئۇلىنى قۇرۇشقا تۈرتكە بولغانىدى .

خوجىنىياز ھاجىم قەشقەرگە يېتىپ بېرىپلا ماجەنساڭ قىسىملىرىغا ھۇجۇم قوزغايدۇ ، ئۇرۇش ئۇزۇنغا سوزۇلىدۇ ۋە شىددەتلىك بولىدۇ . شۇ ئەسنادا ئارقىدىن يېتىپ كەلگەن مافۇيۈەن قىسىملىرى ۋە ئۇرۇمچىدىن چېكىنىپ قەشقەرگە كەلگەن ماجۇڭيىڭ قىسىمى بىرلىشىپ خوجىنىياز ھاجىمغا ھۇجۇم قىلىدۇ . نەتىجىدە خوجىنىياز ھاجىم ئاتۇش ئاغۇ تاغلىرىغا چېكىنىپ ئەركەشتامغا بېرىپ ئىسھاق بەگنى (ئىسھاق بەگ ئۇ چاغدا ئەركەشتام چېگرا قىسىمىدا پەيجاڭ ئىدى) ۋاستە قىلىپ ، سوۋېت ئىتتىپاقى ۋەكىلى بىلەن كۆرۈشىدۇ . (شۇ چاغدا بىللە بولغان يول باشلىغۇچى قاسىم تاش ئىدى) . سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتى خوجىنىياز ھاجىمنىڭ ھەممە ئىشىنى قوللاش بىلەن بىرگە ئۇنىڭ ساۋۇت داموللا ھۆكۈمىتىگە پەخرى « رەئىس جۇمھۇر » بولغانلىقىنى ئەيىبلەيدۇ . شىڭ شىسەي ھۆكۈمىتىدىنمۇ ساۋۇت داموللىنى قولغا ئېلىش ۋە « شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى » نى تارقىتىۋېتىش ھەققىدە بۇيرۇق كېلىپ تۇرىدۇ ، خوجىنىياز ھاجىم ساۋۇت داموللا ھۆكۈمىتىنىڭ باشباشتاقلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ ، يەكەن تەرەپتە تۇرۇۋاتقان مەھمۇت سىجاڭغا ساۋۇت داموللامنى قولغا ئېلىش ھەققىدە بۇيرۇق چۈشۈرىدۇ . بۇنىڭ بىلەن « شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى » گە خاتىمە بېرىلىدۇ.

خوجىنىياز ھاجىم ئەركەشتامدىن يەكەنگە كەلگەندە ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى قوتراپ يەنە ھۇجۇم قىلىشقا ئاتلىنىدۇ . بۇ چاغدا خوجىنىياز ھاجىم ۋە مەھمۇت سىجاڭلار يەكەن دەرياسىنى بويلاپ ئاقسۇغا يېتىپ كېلىدۇ . خوجىنىياز ھاجىم جەنۇبى شىنجاڭ‹‹ باۋئەن سىلىڭ ›› (گارنىزون قوماندانى) ئۇنۋانى بىلەن ئاقسۇدا بىر مەزگىل تۇرىدۇ .

خوجىنىياز ھاجىم ئاقسۇدا تۇرۇۋاتقان مەزگىلدە شىڭ شىسەي خوجىنىياز ھاجىمنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى قىلىپ تەيىنلەپ ، شۇ ۋاقىتتىكى گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتىنىڭ تەستىقىدىن ئۆتكۈزۈپ ئۈرۈمچىگە تەكلىپ قىلىدۇ . خوجىنىياز ھاجىم بۇ تەكلىپنى رەت قىلىپ ئاقسۇدا تۇرىدىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ . مەھمۇت سىجاڭ قاتارلىقلارمۇ قوشۇلمايدۇ .

بۇ چاغدا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۈرۈمچىدە تۇرۇشلۇق كونسۇلى ئەفرىسوف ئاتايىن ئاقسۇغا بېرىپ تولۇق كاپالەت بېرىدۇ . شۇنىڭ بىلەن خەنزۇچە ، رۇسچە ، ئۇيغۇرچە 3 خىل يېزىقتا توختام تۈزۈلىدۇ . خوجىنىياز ھاجىم 1934 ـ يىلى 8 ـ ئايلاردا ئۈرۈمچىگە كېلىپ ، ھازىرقى 2 ـ دوختۇرخانا ئالدىدىكى سودا ئىدارىسى قورۇسىغا چۈشۈپ جايلىشىدۇ . ھامىتخان لۈيجاڭ 200 دەك ئاتلىق ئەسكەرنى باشلاپ 9 ـ ئايلاردا يېتىپ كېلىدۇ .

*   *   *   *

خوجىنىياز ھاجىم ئۈرۈمچىگە كېلىپ ئاز ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، سوۋېت كونسۇلخانىسى خوجىنىياز ھاجىمغا سىياسىي دەرس ئۆتتى، بۇ دەرس مەنسۇر ئەپەندى، سېيىت ھاجىملار تەرىپىدىن ئۆتۈلگەنلىكىگە قارىغاندا، بەلكىم سوۋېت سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب تارىخىدىن لېكسىيە بېرىلگەن بولۇشى مۇمكىن. مەيلى قانداقلا بولمىسۇن، خوجىنىياز ھاجىم ئۈرۈمچىگە كېلىپ ئايلار ئۆتكەنسېرى ‹‹ ئەسكەرسىز قوماندان، ھوقۇقسىز ئەمەلدار ›› بولۇپ قورۇق جازىغا ئىگە بولغانلىقى، ئاخىرقى ھېسابتا ئۆزىنىڭ تۆمۈر خەلىپە ئورنىغا دەسسەپ ئالدىنىپ قالغانلىقىنى ھېس قىلىدۇ ـ دە، ئۈرۈمچىگە كېلىپ قالغانلىقىغا

پۇشايمان قىلىدۇ. ئۈمىدسىزلىنىدۇ. ئۇ، شاھماتقا بېرىلىپ قانچە تەدبىرلەر بىلەن ئۇرۇق يۈتكەپ كۆرسىمۇ شاھنى مۇھاسىرىدىن قۇتۇلدۇرالمايدۇ. ئەمەلىيەتتىمۇ ئۇنىڭ قولىدىكى ئىشەنچلىك بولغان يۇقىرى دەرىجىلىك ئوفىتسېرلار ئەمەلىيەتتە شىڭ شىسەينىڭ قوماندانلىقىدا بولۇپ قالغانىدى. شۇڭا خوجىنىياز ھاجىم ھەممە ئىشتىن ئۆزىنى تارتىپ شەخسىي ئىش بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. خوجىنىياز ھاجىمنىڭ بۇنداق بولۇشى ئەجەبلىنەرلىك ئىش ئەمەس ئىدى، چۈنكى:

‹‹ رەقىب دوستى يولۇم توستى ،

ۋاپا تاشنى ئىرغاتتى، ››

مانا مۇشۇنداق شارائىتتا ھەر قانداق ئاقىلنىڭ ئاقىۋىتىمۇ ئامالسىزلىقتىن خالىي بولالمايدۇ. شىڭ شىسەينىڭ ‹‹ 36 ھىيلە ›› دىن ئېشىپ چۈشىدىغان، بۇ سىياسىي سۇيىقەستلىك ھىيلىسى خوجىنىياز ھاجىمنى ئاخىرقى ھېسابتا ‹‹ ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ قۇيرۇقى ›› دېگەن تۆھمەت بىلەن 1937 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى قاماشقا ئېلىپ باردى.

خوجىنىياز ھاجىم قولغا ئېلىنىش بىلەن ئۇنىڭ مال ـ مۈلۈكى پېچەتلىنىدۇ. گېزىتلەردە خوجىنىياز ھاجىمنىڭ ئاتالمىش ‹‹ جىنايەتلىرى ›› ئېلان قىلىنىدۇ. ھەتتا ئوغلى سەيدۇللا نامىدا يېزىلغان ماقالدا ‹‹ ئۇ مېنىڭ دادام ئەمەس، ئۇ خائىن، ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ قۇيرۇقى ...›› دېگەن سۆزلەر بېسىلىدۇ.

جۇڭگودا تۇغۇلۇپ ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ تەربىيىسىنى ئالغان شىڭ شىسەينىڭ شىنجاڭدا تۇغۇلۇپ تاغدا ئۆسكەن خوجىنىياز ھاجىمنى ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ قۇيرۇقى، خائىن، دېگەنلىكى، شۇ بوھتان بىلەن ئۇنى ئۆلتۈرگەنلىكى ئەپكار ئاممىنىڭ ئويلاپ كۆرۈشكە توغرا خۇلاسە چىقىرىشىغا ئەرزىيدۇ.

بىز بىلەن ئۇزۇن يىل ئەمگەك تەربىيىسىدە بىللە بولغان، ئەينى ۋاقىتتا شىڭ شىسەي ساقچى باشقارمىسىنىڭ تەرجىمانى ۋە كاتىپى بولۇپ ئىشلىگەن شى يۇەنپۇ (شىبە) نىڭ خوجىنىياز ھاجىمنىڭ قولغا ئېلىنىشى، سوراق جەريانى ۋە

مەخپىي سوتنىڭ ھۆكۈم ئەھۋالى قاتارلىق ئىشلار توغرىسىدا سۆزلەپ بەرگەن ۋە مەخپىي سوت ھەققىدە يازغان ئەسلىمىسىدە: ② خوجىنىياز ھاجى قاتارلىق 108 كىشىنىڭ ئۆلۈم ھۆكۈمى موسكۋادىن تەستىقلانغان، ھاشىم ھاجى ③ باشچىلىقىدىكى جازا گۇرۇپپىسى ئۇلارنى سىيرتماق سىلىپ بوغۇپ ئۆلتۈرگەنلىكىنى بايان قىلدى.

②شى يۈەنپۇنىڭ ئەسلىمىسى ‹‹ شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى ›› 1 ـ قىسمىدا ئېلان قىلىنغان. شۇ كىتابنىڭ 11 ـ بېتىگە قاراڭ.
③ھاشىم ھاجى شىڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقىدىن تەكلىپ قىلىپ كەلگەن ئاخبارات مۇتەخەسسىسى، ئۇ ئۇزۇن يىل شىڭ شىسەي ج خ باشقارمىسىدا تۇرغان، كېيىن ۋەتىنىگە قايتقان.

*   *   *   *

1937 ـ يىلى جاللات شىڭ شىسەي : ‹‹ شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى خوجىنىياز ھاجىم يېقىن ئادىمى ئىسمائىل ھاجىمنى سۈيىيۈەنگە مەخپىي ئەۋەتىپ ، ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ جاسۇسلار باشلىقى شۈپىيەن بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ ، شىنجاڭدا ئىسلام دۆلىتى قۇرۇشقا ئۇرۇندى ....›› دېگەن تۆھمەت ئەنزىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ ، شۇ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 12ـ كۈنى خوجىنىياز ھاجىم باشلىق مۇھىم ئادەملەرنى قولغان ئالدى .
خوجىنىياز ھاجىم ئۈستىدە ئېلىپ بېرىلغان دەھشەتلىك قىيىن ـ قىستاقلىق سوراقلار سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن سىمىيونوۋ ، ياقۇپ ۋە ھاشىم ھاجىلار باشچىلىقىدا ئېلىپ بېرىلدۇ .

*   *   *   *

ئىس تۈتەك قاپلىغان ئۈرۈمچى ئاسمىنىدا گويا مەڭگۈ تاڭ ئاتماس كېچىدەك بىلىنەتتى . ئۈرۈمچى 2 ـ تۈرمە ④ ئىچى ئاھۇ ـ پەرياد ، قايغۇ ماتەمگە تولغان ، قولىدا يوغان كالتەك ۋە سىم ئارقان تۈتقان جاللاتلارنىڭ كۆزىدىن قان تېمىپ تۇرۇشاتتى ......
نويابىر ئىشخانا ئىچىدە 9 نەپەر ياۋۇز ئەبلەخ چىرايى تاتارغان ھالدا ئىشىككە قاراپ ئولتۇراتتى . قويۇق قاش . كەكە ساقال بىر كىشى ئىشىكتىن كىردى ـ دە

، ئۆتكۈر كۆزلىرى بىلەن سوراق ئۇستىدە تۇرغان بىر پارچە قەغەزگە كۆز تاشلىدى ، ئۇستەل ئۇستىدىكى قەغەزنى قولىغا ئالغان بىر كاتتىۋاش :

- ئىسمىڭ نىمە ؟ ـ دەپ سورىدى .
- ھەي ، سەن مېنىڭ ئىسمىمنى بىلەتتىڭغۇ ؟ ـ دېدى « جاۋابكار »
- بىلسەممۇ قائىدە بويىچە سورايمەن .
- ھە ! خوجىنىياز ، ـ دەپ جاۋاب بەردى « جاۋابكار »

كاتتىۋاش ھۆكۈمەتنامىنى ئوقۇپ بولۇپ ئۆلۈم جازاسى بېرىلدى ، دېگەندە ، قاقاقلاپ كۈلگەن خوجىنىياز ھاجىم : « ماشا كەلگەن بۇ ئۆلۈم مەن ئۈچۈن يېڭىلىق ئەمەس . مەن ئالدىنىپ ئۇرۇمچىگە كەلگەن كۈنىلا ئۆلۈپ بولغان . ئېيتىپ قوي ! شىڭ دوبەن دېگەن خۇمپەر لومودىغا ! مەن ئۆلگەن بىلەن خەلقىم ئۆلمەيدۇ ! ئىنقىلاب تۈگىمەيدۇ ! ....» بۇ خوجىنىياز ھاجىمنىڭ ئۆلۈم ئالدىدىكى سۆزى ئىدى .

1937 ـ يىلى كۈزدە ئاياغلاشقان سوراق خوجىنىياز ھاجىم باشلىق قومۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ رەھبەرلىرىدىن سالىخ دورغا ، گوسۇل ، باقى نىياز ھاجى قاتارلىقلار ھەم شېرىپخان تۆرە ، يۇنۇسبەگ ، ماۋۋنلو ، ماشاۋۋۋ ، خۇاڭ زۇڭشىن ، مۇھەممەت پۈزىۋاڭ ، بوغدا باي ، تۇرسۇن بابا ، ھەسەنپاڭگاڭ ، تۇردى ئاخۇنباي ، سوپى شەنجاڭ نىياز داخەن ، ئىسمايىل داتۇ ، ھەيدەر ئەپەندى ، تۆمۈر غالى ، سوپىزادە ، زەيدىن كارۋان كامال ئەپەندى ، ئاتباس ئەپەندى ، بوقان جېلىل ، رەقىت جاڭ شىن ، چېڭ دەنلى قاتارلىق 108 ئادەمنى بوغۇپ ئۆلتۈرۈپ ، جاڭ گۇۋاڭچەن مەسئۇللىقىدا سايىپۇنىڭ غەربىدىكى تاغقا كۆمىدۇ .

④2 ـ تۈرمە : ھازىرقى ئۈتتۈرا سوت ئورنىدا ئىدى .

*   *   *   *

1947 ـ يىلى 4- ئاينىڭ مەلۇم بىر كۈنى ئۈرۈمچى شەھەر كوچىلىرى ئاپئاق سەللە ئورىغان مويسىپىتلەر ، ئاق باغلىغان ئىشچى ـ خىزمەتچى ، ھۈنەرۋەن كاسىپلار ، ئاق لېچەك سالغان مەزلۇملار ، رەت ـ رەت تىزىلىپ پلاكات كۆتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار ماتەم بەلگىسى تاقىغان ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق ۋەكىللىرى ۋە ئوماق باللار بىلەن تولغانىدى . كوچا ـ

كوچىدىن ئايىغى ئۈزۈلمەي چىقىۋاتقان خەلق تويى ماتەم مۇراسىمى مەيدانىغا قاراپ ئاقماقتا ئىدى .

نەچچە مىڭ ئادەم توپلانغان ماتەم مۇراسىمى مەيدانىدا يىغانلىق يىغا ئاۋازلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى .

رەئىس سەھنىسى ئۈستىگە تارتىلغان پلاكاتقا : « مەرھۇم خوجىنىياز ھاجىم ۋە شېرىپخان تۆرىلەرنىڭ ماتەم مۇراسىمى » دەپ يېزىلغان ئىدى .

رەئىس سەھنىسىدە ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ رەھبەرلىرى ، ئۆلكە بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ ھەيئەت ئەزالىرى ، ئىنقىلابىي ياشلار ۋەكىللىرى ، ھەربىيلەر ، ئوقۇغۇچىلار ۋەكىللىرى ، ئەينى ۋاقىتتا قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىغا قاتناشقان كىشىلەر ماتەم بىلدۈرۈپ سۈكۈتتە تۇراتتى .

بۇ ماتەم مۇراسىمى ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ رەھبىرى ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ رىياسەتچىلىكىدە ئېچىلغانىدى ،

ئەخمەتجان قاسىمى تەزىيە نۇتقىدا قۇمۇل دېھقانلار ئىنقىلابى ۋە خوجىنىياز ھاجىمنىڭ پائالىيىتى توغرىسىدا قىسقىچە توختالغاندىن كېيىن ، ئۆلكىمىزدە ئەسىرلەپ ھۆكۈم سۈرگەن فېئوداللىق ئىستىبداتلىق تۈزۈم ۋە ئۇنىڭ ئىجراچىسى بولغان ياڭ زېڭشىن ، جىن شۇرېندىن ئىبارەت ئىستىبدات ھاكىمىيەتنىڭ خەلققە كەلتۈرگەن بالايى ـ ئاپىتى ، زۇلۇمغا قارشى قوزغالغان قۇمۇل خەلقىنىڭ جىن شۇرېننىڭ ئىستىبدات ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلىغانلىقى ، ئۇنىڭ مېۋىسىگە ئىگە بولۇۋالغان جاللات شېڭ شىسەينىڭ ھاكىمىيەت بېشىدا تۇرغان 10 يىل جەريانىدا خەلققە كەلتۈرگەن ئازاب ـ ئوقۇبەتلىرى ئۈستىدە توختىلىپ : قۇمۇل دېھقانلار ئىنقىلابى فېئودال ئىستىبدات ھاكىمىيەتنىڭ زۇلۇمغا قارشى قوزغالغان ئىنقىلاب ، بۇ ئىنقىلاب شىنجاڭنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدىكى ھەر قانداق ئىنقىلابتىن ئىلغار دەۋر بۆلگۈچ ئىنقىلابتۇر . ئۇ ، خەلقىمىزنىڭ ئىستىبدات ھاكىمىيەتكە قارشى كۈرىشىنىڭ باشلىنىشى ، خەلقىمىز بۇ ئىنقىلابنى مەڭگۈ قەدىرلەيدۇ ، ئىنقىلاب يولىدا قۇربان بولغان شېھىتلەرنى مەڭگۈ ئەسلەيدۇ ، خوجىنىياز ھاجىم مەڭگۈ ھايات ! دەپ ئۇنلۈك خىتاب قىلدى ،

شىنىڭ شىسەي ۋە ئىستىبدات ھاكىمىيەتكە قارشى تۇۋلانغان غەزەپلىك شوئارلار ۋە «ئامىن» ساداسى ئۈرۈمچىنى لەرزىگە كەلتۈردى .

خوجىنىياز ھاجىم بىلەن شېرىپخان تۆرىنىڭ جەستى شامالباغ (ھازىرقى رادىئو ئىستانسى يېنى) دىكى شېھىتلىككە قاراپ ئېلىپ مېڭىلدى ، 40 يىلدىن بۇيان ، بۇ جاي خوجىنىياز ھاجىم شېھىتلىكى دېگەن مۇقەددەس نام بىلەن ئاتىلىپ كەلمەكتە . زىيارەت ۋە دۇئا ـ تەكبىردىن ئايرىلىپ قالماي ، خەلقىمىز قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئېلىپ كەلدى .

بىراق ، ئون يىللىق قالايمىقانچىلىق دەۋرىدە خەلقىمىزگە ئوخشاشلا مەرھۇم خوجىنىياز ھاجىمنىڭ ھەيۋەتلىك گۈمبىزىمۇ زىيانكەشلىككە ئۇچرىدى . ھازىر بۇ قەبرىگاھ خارابىلىققا ئايلىنىشقا يۈز تۇتقان بولسىمۇ ، خەلقىمىز ئۇنى ياد ئەتمەكتە ۋە ئەسلىگە كەلتۈرۈش تەرەددۇتىدا بولماقتا . بۇ قوغدىلىدىغان ئاسارە ـ ئەتىقە ، ئەلۋەتتە .

*　　　*　　　*　　　*

1953 ـ يىلى ئەتىياز ، ئۈرۈمچى خۋاڭچىڭ (ھازىرقى ئىتتىپاق يولى ، 19 ـ باشلانغۇچ ۋە 6 ـ ، 14 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ ئورنى) دىكى زاراتگاھلىقى ئاق باغلىغان مۈيىسىپىتلەر ، ياشلار ۋە ئاق لېچەك سالغان ئاياللار بىلەن تولغانىدى . ⑤ ئاق

⑤ 1953 ـ يىلى ئۈرۈمچى شەھەرلىك ھۆكۈمەت مەزكۇر جايدىكى قەبرىلەرنى يۆتكەش ئۇقتۇرۇشى ئېلان قىلغان .

باغلاپ سەللە ئورىغان كىرەم شەيخ بۇ يەرگە توپلانغان ئەر ـ ئاياللارغا ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىنىڭ جەستى كۆمۈلگەن قەبرىلەرنى توغرىسىز كۆرسىتىپ بېرەتتى ... ئېچىپ ئېلىنغان جەسەت سۆڭەكلىرى ماتا ۋە خەسلەرگە ئورۇلۇپ جىنازىغا سېلىنىپ ، قايغۇ ماتەم بىلەن شامالباغ (رادىئو ئىستانسىسىنىڭ ئارقىسى) دىكى خوجىنىياز ھاجىم جەستى قويۇلغان قەبرىگاھقا قاراپ ئېلىپ مېڭىلاتتى ...

قايغۇ ۋە سۈكۈت ئىچىدە كېتىۋاتقان نەچچە ئون جىنازا ئىچىدە يېشىل يوپۇق يېپىلىپ ، باش تەرىپىگە ئىككى سەللە قويۇلغان بىر جىنازا كىشىلەرگە

ئالاھىدە كۆرۈنەتتى . خالىس جەسەت يۆتكەشكە كەلگەن نەچچە يۈزلىگەن كىشى بۇ جىنازا ئۈچۈن سۈكۈت بىلدۈرەتتى ...جىنازا شىھىتگاھلىقتا ئېلىپ بېرىلىپ خوجىنىياز ھاجىم مەقبەرىسى يېنىغا قويۇلدى . بۇ يەردە ئىككى شام گۆر تەييار ئىدى ، جىنازا ئۈستىگە قويۇلغان ئىككى سەللە ئىككى لەھەتكە ئېلىپ كىرىپ قويۇلغاندىن كېيىن . جەسەت سۆڭەكلىرى ئايرىم ـ ئايرىم ئىككى لەھەتكە ئېلىپ كىرىلدى ، تويپا تاشلاپ قىرائەت باشلاش ئالدىدا مەرھۇم سەلەي خەلپىتىم (ئۈرۈمچى سەنشىخاڭزىدا ئۆتكەن پېشقەدەم دىنىي زات): ‹‹ كېرەم شەيخ بۇلارنى كىشلەر بىلىپ قالسۇن ....›› دېدى . كېرەم شەيخ بۇ ئىككى جەسەتنى تونۇشتۇرۇپ : ‹‹ بۇ كىشى شىنخەي ئىنقىلابى دەۋرىدە قارا ھۆكۈمەت (چىڭ سۇلالىسىنى دېمەكچى) ۋە شاھ مەخسۇت ۋاڭغا قارشى تۇرغان قۇمۇل دېھقانلىرىغا باش بولغان تۆمۈر خەلىپە دېگەن كىشى بولىدۇ . يەنە بىر كىشى شۇ چاغدا ئوخشاشلا قارشىلىق كۆرسەتكەن تۇرپان ئاستانە دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ باشچىلىرىدىن بىرى بولغان مويدىن ئاخۇن بولىدۇ . بۇلار 1913 ـ يىلى 3 ـ ئايدا كونا ئىستىبدات جاللات ياڭ زېڭشىنىنىڭ سۇلھى ھىيلىسىگە ئالدىنىپ ئۈرۈمچىگە كېلىپ باتالىيون كوماندىرى (يىڭجاڭ) بولغان ، شۇ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى ياڭ زېڭشىنىنىڭ پىلانلىشى بىلەن تۆمۈر خەلىپە مىلتىق بىلەن ئېتىلغان ، مويدىن ئاخۇن دارغا ئېسىلىپ ئۆلتۈرۈلگەن . ۋەقەدىن كېيىن ئۈرۈمچىدىكى پېشقەدەم جامائەتلەرنىڭ تەلىپى بىلەن بۇ ئىككىسىنىڭ جەستى ئېلىپ چىقىلىپ داغدۇغىلىق ماتەم بىلەن ئاشۇ زاراتگاھلىقتا دەپنە قىلىنغان (مەن شۇ چاغدا 8 ياشتا ئىدىم) ⑥ . جامائەت بۇ قەبرىنى ئاسراشنى دادام قۇربان شەيخ ۋە ئانامنىڭ ئاكىسى شاجىمەن شەيخلەرگە تاپشۇرغان ، ئۇلار ۋاپات بولۇش ئالدىدا بۇ قەبرىنى ئاسراشنى ماڭا تاپشۇرغانىدى . بىزنىڭ ئائىلىمىزمۇ ياڭ زېڭشىنغا خەلقىمىزگە ئوخشاشلا ئۆچمەنلىك ساقلايدۇ . ياڭ زېڭشىن جازا قانۇنىدا قولىنى كېسىش ، پەيىنى كېسىش ، دارغا ئېسىش ، ئاتقا سۆرىتىپ ئۆلتۈرۈش ، ئاختا قىلىش (بۇ خىل جازالارنى چاپارمىنى مافۇشىڭ ماتىتەي قەشقەردە كۆپ قوللانغان) قاتارلىق ياۋۇز ھەرىكەتلەرنى قوللىنىپ مىڭلىغان بىگۇناھ ئادەمنىڭ جېنى ۋە تېنىگە زامىن بولغان . بىزنىڭ ئائىلىمىزدىنمۇ

ئىسمايىل ، مۆمىن دېگەن ئىككى كىشىنى قولىدىن باغلاپ ئېسىپ قويۇپ ، باغلانغان يەرگە سوغۇق سۇ قويۇپ مۇزلىتىپ ، قوللىرىنى ئۈششۈتۈپ ئۈزۈۋەتكەن ، ئۇلارنىڭ بىرى ھېلىمۇ ھايات . خەلقىمىز ياڭ زېڭشىننىڭ بۇ زۇلۇمىنى ئۇنتۇلمىغاندەك ، ئۇنىڭ ياۋۇزلۇقى بىلەن ئۆلگەن بۇ ئىككى زات ۋە تاغ جەزىرىلەردە جەستى قالغان شېھىت جەڭچىلەرنى مەڭگۈ ئۇنتۇيالمايدۇ . مەن جامائەت ۋە دادامنىڭ تاپشۇرۇشى بىلەن بۇ ئىككى كىشىنىڭ يەرلىكىنى 40 يىل (دادامدىن باشلاپ 1913- يىلىدىن 1953 ـ يىلىغىچە) ئاسرىدىم . ماۋۇ ئىككى شام گۆرنى خېلى بۇرۇنلا خوجىنىياز ھاجىمنىڭ ئايىغىدا ياتىمەن دېگەن ئارزۇ بىلەن ئۆزۈمگە ئاتاپ كولاپ قويغانىدىم . ئاللاھنىڭ ئىرادىسى بىلەن بۈگۈن تۆمۈر خەلىپىنىڭ جەستى ئۈزۈن يىل بىرگە ئىنقىلاب قىلغان خوجىنىياز ھاجىمنىڭ زاراتگاھلىقىغا ئېلىپ كېلىنىپ ، ئىككى جەسەتنىڭ جەم بولغانلىقىغا خۇشال بولۇپ تېخىمۇ يېقىنراق تۇرسۇن دەپ ئۆز نەپسىمدىن كېچىپ ، بۇ لەھەتنى بۇ ئىككى زاھىتقا ھەدىيە قىلدىم » دەيدۇ . بۇنىڭدىن رازى بولغان جامائەت كېرىم شەيخنىڭ ھىممىتىگە رەھمەت ئوقۇپ دۇئا قىلىدۇ . جامائەتتىن رازى بولغان كېرىم شەيخ شۇنىڭدىن كېيىن ھاياتىنى شۇ زاراتگاھلىقتا ئۆتكۈزۈپ بۇ قەبرىلەرنى ئۆمۈر بويى مۇھاپىزەت قىلىدىغانغا ۋەدە بېرىدۇ ھەم قەبرىگاھقا ئۆي سېلىپ ئائىلىسى بىلەن كۆچۈپ چىقىپ ئۆمرىنى شۇ يەردە ئاياغلاشتۇرىدۇ .

80 ـ نەچچە ياشلىق سادىق ناۋاي ، ئابىخان قارى ، كېرىم شەيخنىڭ خوتۇنى ھەمراخان ۋە قىزى ئايتىللا خانلارنىڭ ئېيتىشىچە كېرىم شەيخ ئىككى ئادەم بارلا جايىدا « ئىككى جەسەت جەم بولدى ... » دەپ بۇلارنىڭ تارىخى ھاياتىنى ھېكايە قىلىپ سۆزلىگەن .

⑥ كېرىم شەيخ ـ 1905 يىلى تۇغۇلغان ، 1967 ـ يىلى 2- ئاينىڭ 18 ـ كۈنى 62 يېشىدا ۋاپات بولغان .

* * * *

يۇرتىمىز بۇ بىر قانچە ئەسىردىن بۇيان فېئودال قۇللۇق ئاسارىتىدە بولۇپ تارىختىكى زۇلۇمغا قارشى كۈرەشلىرىمىز ئىستىبدات كۈچلەرنىڭ زوراۋانلىقى ، ئىچكى ساتقىنلارنىڭ خائىنلىقى تۈپەيلىدىن پاجىئەلىك بېسىقتۇرۇلدى . 30 ـ يىللار تارىخىدا دەۋر بۆلگۈچ ئىنقىلاب بولغان خوجىنىياز ھاجىم باشچىلىقىدىكى قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىمۇ ئاخىرقى ھېسابتا شۇ يول بىلەن ئاياغلاشتى . لېكىن بۇ قوزغىلاڭ يۇرتىمىزدا ئۇزۇن يىللار ھۆكۈم سۈرگەن ئىستىبدات قارا ھاكىمىيەتنى ئاخىرقى ھېسابتا غۇلاتتى . ئاتالمىش « 12 ـ ئاپرېل سىياسىي ئۆزگىرىشى » نىڭ مەيدانغا كېلىشىگە مۇئەييەن تۈرتكىلىك رول ئوينىدى . خەلقىمىزنىڭ ئويغاتتى . قۇمۇلدىن تۇتاشقان بۇ ئىنقىلاب ئوتى خوتەنگىچە ، پامىر تاغلىرىدىن ئالتاي تاغلىرىغىچە بولغان كەڭ زېمىندا مىسلىسىز ۋولقاندەك يالقۇنجاپ زۇلمەتلىك شىنجاڭ تۇپرىقىدا مەشئەل بولۇپ ياندى . بۇ قوزغىلاڭنى خەلقىمىز ۋە دەۋرىمىز قەدىرلەيدۇ . تارىخ ئۆزىنىڭ بىباھا ئالتۇن بەتلىرىدىن ئورۇن بېرىدۇ ، ئەلۋەتتە .

مەن ئۇزۇندىن بۇيان قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭى ۋە ئۇنىڭ رەھبىرى خوجىنىياز ھاجىم توغرىسىدا ئىزدىنىپ بىرەر خاتىرە قالدۇرۇشنى ئارزۇ قىلغان ، جۇملىدىن نۇرغۇن تارىخى ھۆججەتلەرنى كۆزدىن كەچۈرگەن ۋە تارىخى شەخسلەرنىڭ سۆھبىتىگە داخىل بولۇپ خاتىرە قالدۇرغانىدىم . « تۆت كىشىلىك گۇرۇھ » ھۆكۈم سۈرگەن قالايمىقان يىللاردا ھەممىدىن ئايرىلدىم . پارتىيە 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ئەسلىمىگە كېلىپ ، ئىپسىمنى يىغىپ ، ئىنقىلاب تارىخى توغرىسىدىكى تەپسىلاتنى باشقا يولداشلارنىڭ يېزىشىغا قالدۇرۇپ ، پەقەتلا خوجىنىياز ھاجىمنىڭ شەخسىي تەرجىمىھالى ئۈستىدە توختالدىم .

خوجىنىياز ھاجىم ئازادلىق ، ھۆرلۈك ئۈچۈن كۈرەش قىلغان ، ۋەتەن بىرلىكىنى قوغدىغۇچى مىللىي قەھرىمان . خەلقىمىز ئۇنىڭ بىلەن مەڭگۈ پەخىرلىنىدۇ . بەزى نوپۇزلۇق كىشىلەر ئەسلىمىسىدە « خوجىنىياز

ھاجىمنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىكى مەركىزىي ھۆكۈمەت تەرىپىدىن تەستىقلانمىغان » دېگەندەك سۆزلەرنى قىستۇرۇپ ئۆتكەن . لېكىن كۆپلىگەن پاكىت ۋە تارىخىي خاتىرىلەرگە قارىغاندا خوجىنىياز ھاجىمنىڭ گېنېرال مايورلۇق ئۇنۋانى بىلەن مەھمۇت مۇھىتىنىڭ گېنېرال لېيتېنانتلىق ئۇنۋانى ، خوجىنىياز ھاجىمنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىكى جۇڭگو مەركىزىي ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن تەستىقلانغان ، جۈملىدىن خوجىنىياز ھاجىم ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن مەركىزىي ھۆكۈمەت ئالاھىدە تەكشۈرۈش ئۆمىكى (چېن لېفۇ باشچىلىقىدا) ئەۋەتىپ ، خوجىنىياز ھاجىم توغرىسىدا خۇلاسە چىقارغان ۋە خۇلاسىنىڭ ئاخىرقى قىسمىغا : « خوجىنىياز ھاجىنى ئۆلتۈرۈپ يامان قىلغان ، لېكىن شۇ ۋاقىتتا ئۆلتۈرمىسىمۇ بولمايتتى ..... » دېگەن ئىككى بىسلىق جۈملىنى قىستۇرغان . بۇنىڭدىن جۇڭگو مەركىزىي ھۆكۈمىتىنىڭ ئەينى ۋاقىتتا خوجىنىياز ھاجىم توغرىسىدا ئىككى پەللىدە چىڭ تۇرغانلىقىنى كۆرگىلى بولىدۇ .

خوجىنىياز ھاجىمنىڭ تەرجىمىھالىغا ئائىت بۇ ماتېرىياللار توغرىسىدا 1931 ـ يىلدىن 1937 ـ يىلغىچە ھاجىم بىلەن بىللە بولغان تاشقى موڭغۇلىيىدىن كەلگەن قاسىم ئەپەندىدىن 1941 ـ يىلى ئۈرۈمچىدە گېنېرال ئىسھاق بېك بىلەن بىللە تۇرغاندا كۆپ قېتىم ئاڭلىغانىدىم ، 1943 ـ يىلى ئۈرۈمچى شىڭ شىسەي تۈرمىسىدە قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ رەھبەرلىرىدىن سالىخ دورغا ، ئىسمائىل داتۇ دېگەنلەرنىڭ باشقىلارغا سۆزلەپ بەرگىنىدىن ئاڭلىغانىدىم ، كېيىنكى يىللاردا نەمەت خەلپە ، قۇمۇللۇق سېيىت باتۇرنىڭ ئېيتقانلىرىنى ئەستە ساقلىغان ، ئاخىرقى قېتىم قۇربانوۋ ۋە سوپاخۇنلارنىڭ ئەسلىمىسىدىن پايدىلاندىم . بۇلار ، خوجىنىياز ھاجىم ھاياتىنىڭ ئازلا بىر قىسمى ، ئەلۋەتتە . باشقىلارنىڭ ياردىمىگە موھتاجمەن .

‹‹ شنجاڭ يېقىنقى زامان تارىخىدىكى مەشھۇر شەخسلەر ›› دېگەن كىتابىدىن ئېلىندى.

ئورخۇن ئۇيغۇر تارىخى تور بېكىتى سىزنى قارشى ئالىدۇ.

ئۇيغۇر تارىخىغا قىزىقسىڭىز ئورخۇن ئۇيغۇر تارىخى تور بېكىتىگە كىرىڭ.

www.orkhun.com/bbs

ئېلكىتاب ئىشلىگۈچى ۋە يوللىغۇچى: كۆلكە0997